

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**КВАЛІФІКАЦІЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ
ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ
ТА ДЕЗЕРТИРСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА
РЕАЛІЗАЦІЇ**

Методичні рекомендації

Колектив авторів

Дніпро
2025

УДК 343.343.5:344.131
К 32

*Рекомендовано Науково-методичною
радою Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 9 від 21.05.2025)*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Кулініч А. В.* – заступник начальника Слідчого управління Головного управління Національної поліції в Запорізькій області, полковник поліції;
Бабенко А. М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

К 32 Кваліфікація самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства: теорія та практика реалізації: методичні рекомендації /
О. А. Гритенко, О. І. Миргородський, Т. А. Орлова,
Т. В. Шевченко. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т. внутр. справ,
2025. 66 с.

У методичних рекомендаціях «Кваліфікація самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства: теорія та практика реалізації» міститься огляд кримінально-правової характеристики та особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти порядку проходження військової служби, передбачених ст. ст. 407, 408 КК України, реалізація зазначених кримінальних правопорушень на підставі запропонованих фактів та огляду судової практики на підставі вироків суду, а також наданий перелік нормативно-правових актів, які використовуються для регулювання суспільних відносин щодо виконання військового обов'язку та проходження військової служби в Україні, список використаних джерел.

© Автори, 2025
© ДДУВС, 2025

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти порядку проходження військової служби	10
1.1. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України).	13
1.2. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації дезертирства (ст. 408 КК України).	33
2. Реалізація кримінальної відповідальності щодо кримінальних правопорушень проти порядку проходження військової служби	48
3. Нормативно-правова база, яка регулює виконання військового обов'язку та проходження військової служби в Україні (перелік)	58
Список використаних джерел.....	60

ВСТУП

Відповідно до статті 401 Кримінального кодексу України (далі – КК України), військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені розділом XIX цього кодексу кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

Окрім загальних ознак, військові правопорушення мають такі спеціальні ознаки:

1) об'єктом посягання є встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби;

2) суб'єктами виступають військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів.

За об'єктом посягання військові кримінальні правопорушення поділяються на наступні групи:

1. Правопорушення проти порядку підлеглості та військової честі:

стаття 402. Непокора (відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу);

стаття 403. Невиконання наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у частині першій статті 402 цього кодексу, якщо воно спричинило тяжкі наслідки;

стаття 404. Опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків;

стаття 405. Погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові, або знищенням чи пошкодженням його майна у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби;

стаття 406. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що виявилось в скоєнні побоїв чи вчиненні іншого насильства.

2. Правопорушення проти проходження військової служби:

стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби;

стаття 408. Дезертирство (самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а

також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу);

стаття 409. Ухилення військовослужбовця від несення обов'язків шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману;

3. Правопорушення проти порядку користування військовим майном та його збереження:

стаття 410. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

стаття 411. Умисне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна;

стаття 412. Необережне знищення або пошкодження зброї, бойових припасів, засобів пересування, військової і спеціальної техніки чи іншого військового майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах або спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки;

стаття 413. Втрата або зіпсування ввірених для службового користування зброї, бойових припасів, засобів пересування, предметів технічного постачання або іншого військового майна внаслідок порушення правил їх зберігання;

стаття 414. Порушення правил поводження зі зброєю, а також із боєприпасами, вибуховими, іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих, а так само з радіоактивними матеріалами, якщо це заподіяло потерпілому тілесні ушкодження або створило небезпеку для довкілля.

4. Правопорушення проти порядку експлуатації військової техніки:

стаття 415. Порушення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини, що спричинило потерпілому травму середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або загибель потерпілого або кількох осіб;

стаття 416. Порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило потерпілому тяжкі тілесні ушкодження або завдало матеріальної шкоди у великому розмірі, спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки;

стаття 417. Порушення правил кораблеводіння, що спричинило потерпілому тяжкі тілесні ушкодження або завдало матеріальної шкоди

у великому розмірі, спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

5. Правопорушення проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб:

стаття 418. Порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання, що спричинило тяжкі наслідки, для запобігання яким призначено дану варту (вахту) чи патрулювання;

стаття 419. Порушення правил несення прикордонної служби особою, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України, якщо це спричинило тяжкі наслідки;

стаття 420. Порушення правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України, якщо це спричинило тяжкі наслідки;

стаття 421. Порушення особою, яка входить у добовий наряд частини (крім варти і вахти), статутних правил внутрішньої служби, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, запобігання яким входило в обов'язки даної особи.

6. Правопорушення проти встановленого порядку збереження військової таємниці:

стаття 422. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради, а також втрата документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановлених правил поведіння із зазначеними документами, матеріалами або предметами.

7. Правопорушення проти порядку несення служби на полі бою та в районі воєнних дій:

стаття 425. Недбале ставлення військової службової особи до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду або спричинило тяжкі наслідки;

стаття 426. Бездіяльність військової влади (умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, або ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який скоїв кримінальне правопорушення, а також інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду або спричинило тяжкі наслідки);

стаття 426-1. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду (ч. 1); а також застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, а також застосування насильства щодо підлеглого (ч. 2);

стаття 427. Здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові;

стаття 428. Залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, а також особою зі складу команди корабля без належного на те розпорядження командира;

стаття 429. Самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю;

стаття 430. Добровільна здача в полон через боягузтво або легкодухість;

стаття 431. Добровільна участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради (ч. 1); а також насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ч. 2); а також вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога (ч. 3);

стаття 432. Мародерство (викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених);

стаття 433. Насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне позбавлення майна під приводом воєнної необхідності, які вчинюються щодо населення в районі воєнних дій (ч. 1), а також розбій, що скоюється щодо населення в районі воєнних дій (ч. 2);

стаття 434. Погане поводження з військовополоненими, яке траплялося неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину;

стаття 435. Носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала особами, які не

мають на те права, а також зловживання в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам;

стаття 435-1. Образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї (ч.1), а також виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї (ч.2).

Найбільшу кількість кримінальних правопорушень із розділу, що розглядається нами, припадає на дві статті: ст. 407 КК України «Самовільне залишення військової частини або місця служби» та ст. 408 КК України «Дезертирство».

Так, за офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора всього за Розділом XIX КК України за 2021 рік¹ обліковано 3037 кримінальних правопорушень, з них за ст. 407 ККУ – 2028, що склало 66,8 % від загальної кількості скоєних військових кримінальних правопорушень. З них повідомлено про підозру – 923 особам, направлено до суду з обвинувальним актом – 902, залишок на наступний період склав 1108. За ст. 408 ККУ обліковано 117 кримінальних правопорушень, що склало 0,6 % від загальної кількості вчинених військових кримінальних правопорушень. Оголошено про підозру – 92 особам, направлено до суду з обвинувальним актом – 82, залишок на наступний період – 27.

За 2022 рік² обліковано 13766 кримінальних правопорушень, з них за ст. 407 ККУ – 6186, що склало 45% від загальної кількості вчинених військових кримінальних правопорушень. З них повідомлено про підозру – 1544 особам, направлено до суду з обвинувальним актом – 1359, залишок на наступний період склав 4761. За ст. 408 ККУ

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.04.2025).

² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.04.2025).

обліковано 3214 кримінальних правопорушень, що склало 23,3% від загальної кількості скоєних військових кримінальних правопорушень. Оголошено про підозру 289 особам, направлено до суду з обвинувальним актом – 150, залишок на наступний період – 2969.

За 2023 рік³ обліковано 28666 кримінальних правопорушень, з них за ст. 407 ККУ – 16515, що склало 57,6% від загальної кількості скоєних військових кримінальних правопорушень. З них повідомлено про підозру – 2239 особам, направлено до суду з обвинувальним актом – 1919, залишок на наступний період склав 14323. За ст. 408 ККУ обліковано 7771 кримінальне правопорушення, що склало 27,1% від загальної кількості скоєних військових кримінальних правопорушень. Оголошено про підозру 171 особі, направлено до суду з обвинувальним актом – 116, залишок на наступний період – 7614.

За 2024 рік⁴ обліковано 93900 кримінальних правопорушень, з них за ст. 407 ККУ – 66247, що склало 70,6% від загальної кількості вчинених військових кримінальних правопорушень. З них повідомлено про підозру 7398 особам, направлено до суду з обвинувальним актом – 2147, залишок на наступний період склав 59249. За ст. 408 ККУ обліковано 23209 кримінальних правопорушень, що склало 24,7% від загальної кількості скоєних військових кримінальних правопорушень. Оголошено про підозру 614 особам, направлено до суду з обвинувальним актом – 263, залишок на наступний період – 22649.

Значне зростання кількості вчинених кримінальних правопорушень за ст.ст. 407, 408 КК України за період до повномасштабного вторгнення рф та оголошення воєнного стану та під час дії воєнного стану очевидне, однак дуже низькі показники направлення до суду з обвинувальним актом зазначених кримінальних правопорушень свідчать про особливості проведення досудового розслідування та правильності кваліфікації, розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень, правильності встановлення кваліфікуючих ознак, встановленні складових елементів складу кримінальних правопорушень. Все це призводить до необхідності роз'яснення теоретичної основи, особливостей кваліфікації та реалізації кримінальної відповідальності кримінальних правопорушень за ст. 407 та 408 КК України.

³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.04.2025).

⁴ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.04.2025).

1. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

У теорії кримінального права поширена думка, що кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби посягають на встановлений порядок несення військової служби, котрим охоплюється у тому числі й порядок проходження військової служби⁵.

А тому родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) є встановлений законодавством *порядок несення або проходження військової служби*.

Суспільна небезпечність кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 407, 408 КК України, полягає в тому, що військовослужбовець, який ухиляється від виконання своїх службових обов'язків, спричиняє шкоду керованості, боєздатності та боєспроможності підрозділу, а також дисципліни, яка існує в підрозділі. У зв'язку з розшуком особи, яка самовільно залишила розташування частини або місця служби чи дезертирувала з нього, інші військовослужбовці повинні виконувати завдання по затриманню правопорушника, відволікаючись від своїх основних завдань. Держава несе тягар матеріальних збитків на виїзди розшукових груп за місцем

⁵ Військові злочини: коментар законодавства / Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. ; відп. ред. : М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. С.9; Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. С. 50-51; Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2002. С. 9; Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : КНТ, 2006. С. 67; Ленда О. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби: доктринальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. С. 593-597; Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 511-515; Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С. 51-64; Карпенко М.І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики [Текст] : монографія / М. І. Карпенко ; Нац. акад. упр. - Київ : Національна академія управління, 2019. С. 233-242.

мешкання правопорушника або на лікування військовослужбовця, який завдав собі тілесних ушкоджень. Дезертири, які не мають грошей на харчування, проїзд, як правило, скоюють кримінальні правопорушення проти власності (крадіжка, грабіж, розбій), чинять опір при затриманні. З урахуванням цих обставин законодавством встановлена кримінальна відповідальність за самовільне усунення військовослужбовця від військових правовідносин шляхом самовільного залишення частини, дезертирства, підроблення документів, симуляції хвороби, самокалічення та іншими способами⁶.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 407, 408 КК України, виступає військовий правопорядок як складова частина загального правопорядку в Україні. Військовий правопорядок є формою провадження військово-службової діяльності, закріпленої законами, у тому числі військовими статутами та іншими нормами військового законодавства, і є необхідною ознакою будь-якого діяння, що кваліфікується як військове кримінальне правопорушення⁷; суспільні відносини, що виникають із приводу встановленого порядку несення або проходження військової служби, як родовий об'єкт, а критерієм визначення однорідності безпосередніх об'єктів кримінальних правопорушень, що складають родовий об'єкт усіх військових кримінальних правопорушень, вважається подібність учасників суспільних відносин, котрі виникають між державою та військовослужбовцями, а також подібність соціальних інтересів, що виникають у зв'язку з існуванням таких відносин⁸; суспільні відносини, що виникають у зв'язку з регулюванням порядку проходження або (та) несення військової служби із забезпечення військової безпеки держави⁹.

Військовий правопорядок регламентований законодавством України, а саме: Конституцією України від 28 червня 1996 року¹⁰, Законом України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня

⁶ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С.52-53.

⁷ Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.08 / Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2002. С. 63.

⁸ Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 61-62.

⁹ Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. С. 38.

¹⁰ Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.02.2025).

1992 р.¹¹; Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України від 24 березня 1999 р.¹²; Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України від 24 березня 1999 р.¹³; Положенням про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців¹⁴; Положенням про проходження військової служби (навчання) курсантами вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти) Служби безпеки України¹⁵; Інструкцією про організацію виконання Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України¹⁶ та іншими (перелік відповідних нормативно-правових актів буде наданий в окремому розділі методичних рекомендацій). Найбільш повним переліком нормативних актів, які визначають правову основу військового обов'язку і військової служби, можна вважати той, що закріплений в ч. 1 ст. 3 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Зокрема, в перелік входять Конституція України¹⁷, Закон України «Про оборону України»¹⁸, «Про Збройні Сили України»¹⁹, «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію»²⁰. Цей список може бути доповнено й іншими законами, підзаконними нормативними актами та міжнародними

¹¹ Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 01.02.2005).

¹² Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення 01.02.2025).

¹³ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення 01.02.2025).

¹⁴ Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців. Положення від 07.11.2001 № 1053/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053/2001#Text> (дата звернення 01.02.2025).

¹⁵ Положення про проходження військової служби (навчання) курсантами вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти) Служби безпеки України. від 09.10.2019 № 739/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739/2019#Text> (дата звернення 01.02.2025).

¹⁶ Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України. Наказ СБУ від 14.10.2008 № 772 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1323-08#Text> (дата звернення 01.02.2025).

¹⁷ Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.02.2025).

¹⁸ Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення 01.02.2025).

¹⁹ Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення 01.02.2025).

²⁰ Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення 01.02.2025)

договорами України, які за згодою Верховної Ради України є обов'язковими²¹.

1.1. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України).

Стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби (далі – СЗЧ).

1. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця, –

караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року, –

караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

4. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

²¹ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.2024 № 2232-ХІІ : станом на 27 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 22.03.2025); Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2024. С. 582.

5. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років²².

З приводу визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, в теорії кримінального права існують різні міркування. Так, зокрема, Н. А. Орловська та Ю. П. Степанова вважають *безпосереднім об'єктом СЗЧ* тільки ті суспільні відносини, що включають порядок перебування військовослужбовця у військовій частині або місці служби²³. О. В. Ободовський вважає, що *безпосереднім об'єктом СЗЧ* є «бойова готовність та боєздатність військової частини»²⁴. Проте більшість науковців *безпосереднім об'єктом СЗЧ* називає *встановлений порядок проходження військової служби*²⁵.

Об'єктивна сторона СЗЧ визначена у ст. 407 КК України та виявляється у наступному: 1) дії (самовільне залишення частини або місця служби); 2) бездіяльність (нез'явлення вчасно на службу без поважних

²² Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.04.2025).

²³ Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 512; Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2024. С. 582.

²⁴ Ободовський О. В. Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика: монографія. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2023. 651 с.; Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6–21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920.

²⁵ Навроцький, В. О. Кримінальне право України. Особлива частина [Текст] : курс лекцій / В. О. Навроцький. Київ : Знання, КОО, 2000. С. 678; Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник для студ. вищих навч. закл. / М. І. Бажанов [та ін.] ; ред. М. І. Бажанов [та ін.] ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2002. 415 с.; Хавронюк М. І. Військові злочини: коментар законодавства / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник; відп. ред. М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : СК, 2003. С. 125; Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С. 52.; Грищук В. К., Сенько. М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби [Текст] : монографія / Л. : Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2007. С. 57-74.

причин)²⁶.

З об'єктивної сторони СЗЧ виражається у самовільному залишенні військової частини або місця служби, а також у нез'явленні вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця.

Об'єктивна сторона СЗЧ містить обов'язкову ознаку – діяння, яке може мати такі прояви:

- СЗЧ понад три доби, але не більше як місяць (військовослужбовцем строкової служби);
- нез'явлення на службу вчасно без поважних причин у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки чи з лікувального закладу понад три доби, але не більше як місяць (військовослужбовцем строкової служби);
- СЗЧ понад десять діб, але не більше як місяць, або від трьох до десяти діб, але вчинене повторно протягом року (військовослужбовцем, окрім строкової служби);
- нез'явлення на службу вчасно без поважних причин у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки чи з лікувального закладу понад десять діб, але не більше як місяць, або від трьох до десяти діб, але вчинене повторно протягом року (військовослужбовцем, окрім строкової служби);
- СЗЧ або невчасне з'явлення на службі без поважної причини понад один місяць (всі категорії військовослужбовців);
- СЗЧ або невчасне з'явлення на службі без поважної причини понад три доби в умовах особливого періоду;
- СЗЧ або невчасне з'явлення на службі без поважної причини понад три доби в умовах особливого воєнного стану або в бойовій обстановці²⁷.

Діяння у формі дії – самовільне залишення частини або місця служби полягає у тому, що офіцер, прапорщик, військовослужбовець за контрактом у службовий час, а військовослужбовець строкової служби в будь-який час залишає територію військової частини або місце

²⁶ Боровик А. В. Загальні аспекти кримінально-правової характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби. *Право та державне управління*. 2024 р., № 4. С. 108.

²⁷ Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2024. С. 582.

служби, не одержавши дозволу відповідного начальника²⁸. Самовільним визнається залишення військовослужбовцем строкової служби *розташування військової частини або місця служби без дозволу командира/начальника*.

Залишення військової частини або місця служби не може вважатися самовільним, якщо воно стається з дозволу начальника, який не має права надавати звільнення. Відповідальність за такі неправомірні дії у цьому випадку покладається на начальника, який допустить порушення порядку звільнення.

Під розташуванням військової частини розуміють територію казарменого, лагерного розташування військової частини. Самовільний вихід з одного підрозділу в інший підрозділ тієї самої військової частини, якщо це не супроводжувалося залишенням її розташування, не становить складу злочину. Але при окремому (відокремленому) територіальному розміщенні підрозділів однієї й тієї самої військової частини залишення без дозволу розташування підрозділу повинно розглядатися, як самовільний вихід із розташування військової частини²⁹.

Досліджуючи сутність та зміст поняття «військова частина», слід зазначити, що ані чинне законодавство, ані відомчі нормативно-правові акти не містять обґрунтованого його визначення, а лише характеризують його за певними ознаками чи складовими. Так, Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил» № 1919 від 28 грудня 2000 р. визначено, що «військова частина – військова частина, заклад, установа, організація, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету і входять до складу Збройних Сил» (п. 2 Постанови)³⁰. У Положенні про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, затверджене Указом Президента України від 29 жовтня 2012 р. № 618/2012, поняття «військові частини» передбачає «органи військового управління, з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та

²⁸ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С. 54-55.

²⁹ Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: Монографія / За заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ: ВНЗ "Національна академія управління", 2018. С.220.

³⁰ Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Форма типового документа, Перелік від 28.12.2000 № 1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.03.2025).

організації» (п. 5 Положення)³¹. Положенням про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України, затвердженим наказом Міністерства оборони України 3 липня 2013 р. № 448, встановлено, що військові частини – це військові частини, військові навчальні заклади, установи, організації ЗСУ (п. 1.2. Положення)³². Законом України «Про Службу військового капеланства» від 30 листопада 2021 р. № 1915-IX³³ визначено, що названа служба утворюється як окрема структура в «...органі військового управління, з'єднанні, військовій частині, військовому навчальному закладі, установі чи організації (далі – військова частина)» (ч. 2 ст. 4 Закону)³⁴. Аналіз юридичної літератури дав підстави зробити висновок про відсутність однозначності думок щодо змісту поняття «військова частина». Досить неконкретизоване та спірне тлумачення цього поняття пропонує О. І. Шкуропацький, який *під військовою частиною розуміє «органи військового управління, з'єднання, частини, кораблі, військові навчальні заклади, установи та організації ЗСУ, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, ведуть відокремлене господарство, мають кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням»*³⁵. В. Й. Кісель вважає, що військова частина являє собою «основну організаційно-самостійну одиницю Збройних Сил України, яка має своє дійсне та умовне найменування, фінансується з коштів Державного бюджету, веде самостійне господарство, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, тобто наділена всіма ознаками, властивими юридичній особі»³⁶.

³¹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 16.03.2025).

³² Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України Міністерства оборони України : Наказ, Положення, Форма типового документа [...] від 03.07.2013 № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-13#Text> (дата звернення: 16.03.2025).

³³ Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#n51> (дата звернення: 16.03.2025).

³⁴ Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#n51> (дата звернення: 16.03.2025).

³⁵ Шкуропацький О. І. До питання актуальності надання військовим частинам статусу юридичної особи. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 241.

³⁶ Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 108; Кавунська А. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеса, 2023. С. 85.

Під військовою частиною слід розуміти територію в межах казарменого, табірнього, похідного чи бойового розташування частини, який встановлений командиром частини або вищим командуванням. *Місцем служби військовослужбовця*, як правило, є військова частина, в якій він проходить службу. *Тому поняття військової частини і місця служби, як правило, збігаються.* Якщо вони не збігаються, то під місцем служби слід розуміти всяке інше місце, де військовослужбовець повинен у проміжок деякого часу виконувати військові обов'язки або знаходитись відповідно до наказу або дозволу командира (начальника). Ними вважаються, наприклад, місця виконання службових завдань або господарських робіт поза розташуванням частини, проведення навчальних занять або культурних заходів тощо³⁷.

Під місцем служби, якщо воно не збігається з розташуванням військової частини, розуміють будь-яке інше місце, де військовослужбовець зобов'язаний упродовж певного часу виконувати певні обов'язки чи перебувати за наказом командира/начальника. Не вважаються такими місця виконання господарських робіт чи іншого службового завдання поза розташуванням військової частини. Проведення навчальних занять чи культурно-масових заходів, знаходження команди при переміщенні (ешелон, потяг, маршова колона), маршрут руху, місце перебування у відрядженні тощо передбачають, що в усіх таких випадках військовослужбовець, який самовільно залишив місце служби, ухиляється і від явки у розташування своєї військової частини³⁸.

При кваліфікації за ст. 407 КК України має значення, щоб залишення військової частини або місця служби *мало самовільний характер*, тобто було вчинене без дозволу начальника. *Залишення частини не є самовільним*, якщо воно було з дозволу начальника, який не мав права надавати такий дозвіл, а військовослужбовець про це не знав. Водночас склад кримінального правопорушення є, якщо військовослужбовець звернувся з проханням залишити військову частину до особи, яка не уповноважена правом надавати такого дозволу і військовослужбовець не розумів. Якщо військовослужбовець самовільно залишив свій підрозділ та знаходиться в іншому підрозділі на території однієї військової частини в межах батальйону, полку,

³⁷ Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С. 54-55.

³⁸ Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: Монографія / За заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. С. 220-221.

корпусу, дивізії при умові, що ці підрозділи територіально знаходяться разом, в діях військовослужбовця немає складу кримінального правопорушення. Проте, якщо ці підрозділи знаходяться на значній відстані один від одного, то дії військовослужбовця необхідно кваліфікувати за ст. 407 КК України.

Діяння у формі бездіяльності – нез'явлення вчасно на службу без поважних причин. Так, нез'явлення вчасно на службу полягає в тому, що, залишивши військову частину або місце служби на законній підставі (звільнення, відпустки, відрядження, знаходження в лікувальному закладі, переведення до іншого місця служби) та маючи об'єктивні можливості для повернення в установлений термін, військовослужбовець своєчасно в частину не з'являється і знаходиться поза її розташуванням понад встановлений строк. Якщо військовослужбовець своєчасно не з'являється в частину з поважних причин, то таке запізнення не розглядається як військове кримінальне правопорушення.

Поважними причинами нез'явлення в строк на службу слід вважати такі об'єктивні фактори, що перешкоджають військовослужбовцю своєчасно з'явитися в частину. В деяких випадках збіг тяжких обставин може бути визнано крайньою необхідністю, яка унеможливорює злочинність діянням згідно зі ст. 39 КК України або згідно з п. 5 ст. 66 КК України – обставиною, що пом'якшує покарання. У судовій практиці збігом тяжких обставин в залежності від конкретних обставин справи визнається широке коло негативних життєвих ситуацій, які суттєво впливають на злочинну поведінку винного, а саме: тяжке захворювання військовослужбовця, стихійне лихо, затримання органами влади, перерва в русі транспорту, хвороба або смерть родичів, проблеми в особистому житті, нестатутні відношення з боку товаришів по службі, зловживання з боку командування та інше. Питання про наявність поважних причин нез'явлення вирішується в кожному конкретному випадку, виходячи із обставин справи.

Їх можна поділити на позаслужбові та пов'язані зі службою. *Позаслужбові причини* утворюють обставини, при яких військовослужбовець звільняється командуванням від виконання службових обов'язків для вирішення сімейних проблем. Це смерть близького родича (батька, матері, дружини, чоловіка, сина, доньки, рідних брата або сестри) або особи, яка виховувала військовослужбовця; пожежа або інше стихійне лихо, що трапилось в родині військовослужбовця тощо. *До обставин, пов'язаних зі службою*, відносяться: проявлення нестатутних дій відносно військовослужбовця, інші дії або бездіяльність, які створюють реальну загрозу життю або

здоров'ю військовослужбовця, посягання на його права, честь, гідність, протиправні дії з боку командування.

Початком кримінального правопорушення вважається момент фактичного самовільного залишення військової частини або місця служби, а кінцем – день повернення в частину або затримання поза межами частини. Початком нез'явлення на службу вважається закінчення встановленого строку з'явлення, а кінцем – час повернення в частину або затримання. У випадках хвороби військовослужбовця в період самовільного залишення військової частини або місця служби моментом закінчення кримінального правопорушення є знаходження в лікувальному закладі у зв'язку з хворобою. Якщо після одужання військовослужбовець продовжив ухилення від військової служби, то термін скоєного кримінального правопорушення продовжиться знову та час самовільного залишення частини або місця служби буде враховуватися загальним часом знаходження поза межами частини або місця служби, за винятком терміну, коли винний знаходився на лікуванні³⁹.

Вчинення діяння, що складає об'єктивну сторону СЗЧ, характеризується такою ознакою, як *тривалість*. Тобто вчиняється протягом певного періоду (понад 3 доби, але не більше місяця, понад 10 діб, але не більше місяця, понад один місяць). Важливим для кваліфікації діяння за відповідною частиною ст. 407 КК України є *встановлення моменту обрахування тривалості відсутності у військовій частині чи у місці служби військовослужбовця*. Так, окремі науковці визначають, що *початком «самовільного залишення військової частини чи місця служби» є фактичне її/його залишення, а початком «нез'явлення без поважних причин» – момент закінчення встановленої тривалості правомірного перебування поза межами військової частини або місця служби*. Проте на думку А. Л. Замахіна, більш вдалим та обґрунтованим є застосування початку обрахування таких строків з 00 годин 00 хвилин наступного дня після фактичного залишення військової частини або місця служби чи неповернення до них без поважних причин, оскільки «вищенаведена позиція є універсальною та жодним чином не порушує законні права військовослужбовців»⁴⁰.

³⁹ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С. 53-56.

⁴⁰ Замахін А. Л. Самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. *Юридичний науковий електричний журнал*. № 11/2023. С. 463. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/112.pdf (дата звернення: 0.11.24); Боровик А. В. Загальні аспекти кримінально-правової характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби. *Право та державне управління*. 2024 р., № 4. С. 109.

Термін самовільного залишення військової частини або місця служби вважається закінченим у випадках добровільного з'явлення в органи державної влади або військового командування, які наділені повноваженнями щодо реального припинення ухилення від військової служби та забезпечення доставки винного до частини (військові комісаріати, комендатури, органи внутрішніх справ, командування військових частин тощо). Якщо військовослужбовець звернувся до установ, які не мають цих повноважень, наприклад, громадські та правозахисні організації, або повідомив своєму командуванню, то ці дії не мають юридичного значення стосовно переривання терміну самовільного залишення військової частини. Військовим кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 407 КК України, визнається незаконна відсутність військовослужбовця, яка продовжувалась понад три доби, але не більше місяця для військовослужбовців строкової служби (ч. 1), понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року, військовослужбовців з контрактом (ч. 2), а також понад один місяць для обох категорій військовослужбовців (ч. 3), понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 4), тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану, але за відсутності мети зовсім ухилитися від військової служби (ч. 5). Незаконна відсутність тривалістю до трьох діб військовослужбовця строкової служби та тривалістю до десяти діб, вчинена вперше військовослужбовцем за контрактом, або після закінчення року з моменту вчинення ним самовільного залишення військової частини або місця служби, розглядається як дисциплінарний проступок.

Самовільне залишення військової частини або місця служби під час несення бойового чергування, прикордонної, вартової служби або під час внутрішньої служби чи патрулювання потребує додаткової кваліфікації за ст. ст. 418, 419, 420, 421 КК України⁴¹.

Суб'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) є фізична осудна особа, що є громадянином України; на момент вчинення цього злочину проходила один із видів військової служби відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», її вік не перевищував граничного віку перебування на військовій службі для відповідної категорії військовослужбовців, а також не спливали строки військової служби, якщо особа проходила військову службу за призовом; на

⁴¹ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С. 53-58.

момент призову чи зарахування на військову службу досягла встановленого законом віку, з якого можливий призов або зарахування на цей вид військової служби, була придатною до військової служби за станом здоров'я та були відсутні підстави, за наявності яких призов або зарахування на військову службу слід вважати неправомірними⁴².

Суб'єктом злочину є спеціальний суб'єкт: за ч. 1 може бути тільки військовослужбовець строкової служби, за ч. 2 – тільки особи офіцерського складу, прапорщики, військовослужбовці за контрактом, а за ч. 3-5 – всі категорії військовослужбовців. В частині 4 та 5 ст. 407 КК України передбачена кваліфікуюча обставина, якщо такі діяння вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, або вчинені в умовах воєнного стану⁴³.

Таким чином, можна стверджувати, що суб'єкт СЗЧ – спеціальний. На законодавчому рівні поняття «військовослужбовець» закріплено у Положенні про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України⁴⁴. Також Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає військовослужбовців як громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу. Щодо військового обов'язку громадяни України поділяються на такі категорії: допризовники – особи, які підлягають взяттю на військовий облік; призовники – особи, які взяті на військовий облік; військовослужбовці – особи, які проходять військову службу; військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період. До категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії

⁴² Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / М. М. Сенько. Київ. 2005. С. 11-12.

⁴³ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С. 59.

⁴⁴ Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України. Указ Президента України від 10.12.2008. № 1153/2008. . <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>.

України⁴⁵. Отже, військовослужбовцями є особи, які проходять державну службу особливого характеру, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язану із захистом держави, її цілісності та суверенітету⁴⁶.

В залежності від видів військової служби військовослужбовці можуть перебувати на: базовій військовій службі; військовій службі за призовом під час мобілізації, на особливий період; військовій службі за контрактом осіб рядового складу; військовій службі за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військовій службі (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі – вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти), а також закладів фахової передвищої військової освіти; військовій службі за контрактом осіб офіцерського складу; військовій службі за призовом осіб офіцерського складу; військовій службі за призовом осіб із числа резервістів в особливий період⁴⁷.

Відносно ч. 1 ст. 407 КК України суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки військовослужбовець строкової служби. Існують думки вчених, що, крім військовослужбовців строкової служби, можуть бути й курсанти вищих навчальних закладів, які не вислужили встановлених строків строкової військової служби⁴⁸.

Особи, які незаконно перебувають на військовій службі, не виступають суб'єктами військових злочинів та повинні в разі вчинення злочинних діянь нести кримінальну відповідальність не за спеціальними нормами, що встановлюють відповідальність за вчинення військових злочинів, а за більш загальними нормами Особливої частини КК України, які криміналізують вчинене діяння. Тому, наприклад, у випадку вчинення особою, яка незаконно знаходиться на військовій службі, умисного

⁴⁵ Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

⁴⁶ Бородін І, Пасіка С. Правовий статус військовослужбовців в Україні. *European Political and Law Discourse*, Vol. 4, Issue 1, 2017. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-1/29.pdf>.

⁴⁷ Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України 25 березня 1992 року № 2232-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

⁴⁸ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Авт. колектив: Александров Ю. В., Андрушко П. П., Антипов В. І., Клименко В. А., Матишевський П. С., Фесенко Є. В., Шапченко С. Д., Яценко С. С.]; Відп. ред. С. С. Яценко.- 2-ге вид., переробл., доповн. Київ : А.С.К., 2002. 968 с.

пошкодження військового майна, то дії такої особи слід кваліфікувати не відповідно до ст. 411 КК України, а відповідно до положень ст. 194 КК України. Однак вказане рішення не повністю вирішує наявну проблему, оскільки існує низка військових злочинів, які можуть вчинятися умисно, наносити шкоду різного характеру та не мають аналогів в інших розділах КК України (наприклад, злочини проти порядку несення спеціальних служб)⁴⁹.

Суб'єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) є ключовим елементом для кваліфікації злочину, оскільки дозволяє відрізнити самовільне залишення місця служби від схожих, але менш суспільно небезпечних діянь (наприклад, дисциплінарного проступку), а встановлення умислу, мотиву та мети дозволяє визначити ступінь провини особи і, відповідно, міру покарання. Для визначення суб'єктивної сторони СЗЧ важливо враховувати об'єктивну сторону кримінального правопорушення, оскільки «самовільне залишення частини або місця служби» передбачає вину у формі прямого або непрямого умислу, а «нез'явлення вчасно на службу без поважних причин» може мати форму умислу або необережності⁵⁰. Таку характеристику суб'єктивної сторони надають й інші вчені. Так, *суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України*, характеризується *прямим умислом відносно діяння, або з непрямым відносно тривалості відсутності*. Мотиви цього злочину можуть бути різними (бажання відпочити вдома, зустрітися з рідними, з'явитися на якесь свято і т. п.). Вони не впливають на кваліфікацію, але враховуються при призначенні покарання та при вирішенні питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності та покарання⁵¹.

Як вже зазначалося, із суб'єктивної сторони самовільне залишення військової частини або місця служби передбачає *умисну форму вини*. Нез'явлення у призначений термін без поважних причин на військову службу може бути вчинене як *умисно, так і через необережність*. Умисна вина щодо самовільного залишення військової частини або місця служби

⁴⁹ Касько Т. Ю. Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України; НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Вип. 74. С. 417.

⁵⁰ Боровик А. В. Загальні аспекти кримінально-правової характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби. *Право та державне управління*. 2024 р., № 4. С. 110.

⁵¹ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С. 58-59.

полягає в усвідомленні і бажанні суб'єкта самовільно, без дозволу командира або начальника залишити військову частину або місце служби і таким чином ухилитись від виконання обов'язків з військової служби. При цьому ставлення суб'єкта до тривалості відсутності у військовій частині або за місцем служби може бути не лише умисним, але в окремих випадках і необережним.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього злочину є намір правопорушника перебувати поза територією військової частини або місця служби лише тимчасово упродовж певного терміну і його бажання повернутись у військову частину для продовження військової служби. Мети зовсім ухилитись від несення військової служби у нього немає. Тимчасова поява у розташуванні військової частини військовослужбовця, який ухиляється від несення обов'язків військової служби, без наміру приступити до виконання цих обов'язків (скажімо, для зустрічі з приятелем тощо) не перериває тривалості самовільного залишення військової частини⁵². П. І. Ткаченко також пропонує розглядати інші види умислу, які можуть виникати під час класифікації за іншими критеріями та використовуються у слідчо-судовій діяльності. Як зазначає автор, *умисел за моментом виникнення може бути заздалегідь обдуманим або раптовим, який своєю чергою розрізняють як простий або афектований*. Відповідно до цієї класифікації видів умислу науковець вважає, що із суб'єктивної сторони СЗЧ передбачає саме заздалегідь обдуманий умисел, бо військовослужбовець як суб'єкт кримінального правопорушення перш ніж самовільно залишити військову частину, повинен продумати чіткий план своїх дій, щоб уникнути будь-яких перешкод, оскільки місце служби може бути під ретельним наглядом та охороною, бути огорожене тощо⁵³.

До кваліфікуючих ознак самовільного залишення військової частини або місця служби слід віднести: вчинення в умовах особливого періоду, воєнного стану або в бойовій обстановці. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «особливий період» передбачені ч. 4 та 5 ст. 407 КК України. Відповідно до Закону України «Про правовий режим

⁵² Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики [Текст] : монографія / М. І. Карпенко ; Нац. акад. упр. Київ : Національна академія управління, 2019. С. 222.

⁵³ Ткаченко П. І. Кримінально-правова характеристика заздалегідь обдуманого умислу самовільного залишення військової частини або місця служби. *IV International Scientific and Practical Conference «Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences»*. 2022. С. 55-56; Коломієць Н. В., Лутина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2024. С. 583.

воєнного стану»⁵⁴, *воєнний стан* – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень⁵⁵. Зокрема, Закон України «Про оборону»⁵⁶ повністю повторює це визначення. Якщо ж звернутися за дефініцією до Конституції України, то можна побачити, що конституцієдавець, окрім поняття «воєнного стану», виділяє ще й поняття «стан війни», що створює проблему в їх диференціації⁵⁷.

Воєнний стан, як кваліфікуюча ознака ст. 407 КК України, має значення для кваліфікації: оскільки вона чітко зазначена у тексті диспозиції; впливає на суспільну небезпечність злочину. Здебільшого це призводить до більш суворого покарання⁵⁸. А. А. Вознюк вважає, що конструкції, які використовують для позначення воєнного чи надзвичайного стану, а також пов'язаних з ними обставин, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення чи призначення покарання, треба уніфікувати з урахуванням насамперед

⁵⁴ Про правовий режим воєнного стану: Закону України від 12 травня 2015 року № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

⁵⁵ Бодаєвський В. П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 2. С. 180-186; Карпенко М. І., Чередник В. М. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів. *Юридична наука*. 2011. № 4-5. С. 141–149.; Ткаченко П. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1 (122). С. 436-446.

⁵⁶ Про оборону України: Закону України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

⁵⁷ Байда А., Склезь О. Основні проблеми кваліфікації злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. Одеса, 2019. № 4 (68). С. 114; Ткаченко П. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1 (122). С. 438.

⁵⁸ Байда А., Склезь О. Основні проблеми кваліфікації злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. Одеса, 2019. № 4 (68). С. 114.

того, що у КК України зазначені обставини існують у двох формах: як обставини, що обтяжують покарання; як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення. Також автор у своєму дослідженні зазначає певний перелік обставин, про які йдеться в конструкціях, серед яких воєнний стан та бойова обстановка. Надавши визначення: «вводиться у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності». Найбільш близькими до цього стану є збройний конфлікт та бойова обстановка⁵⁹.

«Бойова обстановка» – такою можуть бути наступальні, оборонні, танкові, протиповітряні, повітряні, морські та інші загальновійськові бойові дії, які проявляються в безпосередньому застосуванні сил та засобів, а також військової зброї та техніки щодо військового супротивника або військовим супротивником. Водночас згідно з приміткою до ст. 402 КК України⁶⁰ *обстановка бою*, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою. Треба зазначити, що думки українських вчених-правників щодо цього дещо різняться. Зокрема, наводяться такі поняття: *бойова обстановка* – це певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, за якими вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань⁶¹; *бойова обстановка* – це період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні і протиборстві з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції). *Бойова обстановка* може виникнути як у воєнний, так і мирний час, наприклад, під час відбиття нападу на державний кордон України.

Бойова обстановка, як кваліфікуюча ознака самовільного залишення військової частини або місця служби, являє собою сукупність певних об'єктивних обставин та подій соціального, політичного та іншого характеру, що виникають у зв'язку з реалізацією

⁵⁹ Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 310.

⁶⁰ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12.02.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19>.

⁶¹ Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., перероб. та доп. Київ : Юрид. думка, 2012. С. 272.

тактичних дій військ під час здійснення ними оборони або нападу та ведення загальновійськового та інших боїв, у вигляді організованих та узгоджених дій з боку сил та засобів військових частин, з'єднань, підрозділів з метою відбиття нападу та/або знищення противника, а також виконання інших бойових завдань, що здійснюються в обмеженому місці та часі⁶².

На думку деяких вчених-юристів, термін «*воєнний стан*» та «*бойова обстановка*» мають спільні риси, оскільки наявна бойова обстановка є необхідним чинником введення воєнного стану. З іншого боку є твердження, що вони мають самостійне кримінально-правове значення, тому що не завжди за наявності бойової обстановки чи збройного конфлікту вводиться воєнний стан. Саме тому ці поняття не треба ототожнювати у світлі кримінально-правового значення. Воєнний стан пов'язаний з особливим періодом. У законодавстві України є два визначення терміна «особливий період». Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року особливий період⁶³ – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Більш детальне визначення цієї категорії міститься у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року⁶⁴, де зазначено, що особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після

⁶² Ткаченко П. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1 (122). С. 439.

⁶³ Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

⁶⁴ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.

закінчення воєнних дій⁶⁵.

Крім того, у наукових дослідженнях законодавчих дефініцій визначають, що поняття «особливий період» та «воєнний стан» тотожні. Зазначається, що між ними існують відношення підпорядкування, тобто відношення між родовим поняттям «особливий період» та поняттям, що виражає один з видів цього роду «воєнний стан». Маються на увазі поняття, обсяг одного з яких становить частину обсягу іншого (входить до обсягу другого поняття, але не вичерпує його)⁶⁶. Натомість існують інші думки, що «особливий період» за змістом ширше, ніж поняття «воєнний стан»⁶⁷. Тож воєнний стан є складовою частиною особливого періоду, оскільки саме тривалість особливого періоду включає в себе оголошення рішення про мобілізацію, воєнний час та частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. При цьому складова особливого періоду закріплена на законодавчому рівні разом з особливостями змісту останнього⁶⁸. В теорії також звертають увагу на те, що особливий період за часом може не збігатися з періодом воєнного стану чи збройного конфлікту або взагалі не бути пов'язаним з останніми⁶⁹. Також запропоновано особливий період розглядати як такий, який настає саме з моменту оголошення рішення про мобілізацію або з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій⁷⁰.

Окрім визначення об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, вважаємо важливим розгляд питань розмежування таких складів

⁶⁵ Ткаченко П. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1 (122). С. 439.

⁶⁶ Ониськів А. М. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 188.

⁶⁷ Вартилецька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 200.

⁶⁸ Ткаченко П. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. –2023. № 1 (122). С. 440.

⁶⁹ Демидова Л. М. Кримінально-правова оцінка умов воєнного стану та періоду збройного конфлікту при кваліфікації державної зради. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 87.

⁷⁰ Ткаченко П. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1 (122). С. 440.

злочинів, як самовільне залишення військової частини або місця служби, вчинене в умовах бойової обстановки (ч. 4 ст. 407 КК України), та самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК України). В. К. Грищук та М. М. Сенько класифікують ці склади злочинів як суміжні⁷¹. З такою точкою зору не погоджується Л. П. Брич, яка вважає, що «тут є підстави стверджувати про наявність іншого характеру співвідношення між наведеними складами злочинів та нормами, що їх передбачають»⁷². На думку деяких вчених, другий підхід є більш правильним, адже у вказаному випадку має місце конкуренція загальної (ч. 4 ст. 407 КК України) та спеціальної (ст. 429 КК України) норм. По-перше, як вказується у науковій літературі, спеціальна норма повинна містити всі ознаки загальної норми, у той час як за наявності суміжних складів злочинів «одна чи кілька спільних для пари складів злочинів ознак повністю або частково збігаються за змістом, але сукупність спільних ознак, що утворена ознаками, котрі щодо загального поняття складу злочину належать до обов'язкових, не формує самостійного складу злочину»⁷³. У нашому випадку склад злочину, передбачений ст. 429 КК України, містить всі ознаки, зазначені у загальній нормі. По-друге, «склади злочинів, співвідношення яких потенціуює конкуренцію норм такого виду, мають спільні ознаки, але не можуть мати розмежувальних ознак»⁷⁴. Склади злочинів, передбачені у ст. ст. 407 та 429 КК України, містять спільні ознаки (суспільно небезпечне діяння – самовільне залишення; обстановка вчинення злочину – місце служби та бойова обстановка; ознаки спеціального суб'єкта злочину – військовослужбовець). Водночас відповідні склади злочинів не мають розмежувальних ознак. І насамкінець, норма, що передбачає спеціальний склад злочину, містить ту ознаку, яка його «спеціалізує» порівняно із загальною нормою. Спеціальною ознакою у ст. 429 КК України є обстановка його вчинення, інтерпретація якої буде запропонована нижче. Так, згідно з ч. 4 ст. 407 КК України обстановка вчинення злочину полягає в тому, що особа самовільно залишає

⁷¹ Грищук В. К., Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. С. 215.

⁷² Брич Л. П. Співвідношення складів військових злочинів зі складами злочинів, що мають тотожні з ними ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 325.

⁷³ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: моногр. / Л. П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 275; Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: моногр. / О. К. Марін. Київ: Атіка, 2003. С. 174.

⁷⁴ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: моногр. / Л. П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 278.

військову частину або місце служби в бойовій обстановці, у той час як у ст. 429 КК України обстановка вчинення злочину характеризується тим, що суб'єкт злочину самовільно залишає поле бою або відмовляється застосовувати зброю під час бою. Звісно, інтерпретація обстановки вчинення злочину у цих двох статтях потребує наукового дослідження, однак зауважимо, що поле бою слід ототожнювати з певною ділянкою території, на якій безпосередньо ведеться бій⁷⁵. Подібне тлумачення місця вчинення злочину, передбаченого у ст. 429 КК України, міститься у науково-практичних коментарях цього Кодексу. Так, поле бою визначається науковцями як простір, «у межах якого він повинен вести бойові дії під час безпосереднього збройного зіткнення із супротивником або тоді, коли є безпосередня загроза нападу супротивника, або перед початком атаки свого підрозділу»⁷⁶, «земельна, у тому числі в межах населеного пункту, ділянка, морський чи повітряний простір, в якому ведеться бій»⁷⁷. У підрозділі «Сучасний загальновійськовий бій, його характер, способи ведення та засоби боротьби» розділу I «Основи загальновійськового бою» Бойового статуту Сухопутних військ Збройних Сил України дається таке визначення поняття «бій». «Це основна форма тактичних дій військ, що являє собою організовані та узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневр з'єднань, частин і підрозділів з метою знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів і виконання інших завдань в обмеженому районі протягом короткого часу. Бій може бути загальновійськовим, вогневим, протиповітряним, повітряним і морським...». Що стосується обстановки вчинення злочину, передбаченого у ст. 407 КК України, то підтримується точка зору, відповідно до якої ця об'єктивна ознака складу злочину охоплює й місце та час його вчинення. Тож (якщо брати до уваги проблему розмежування складу злочину, передбаченого у ч. 4 ст. 407 КК України) обстановка вчинення злочину охоплює власне бойову обстановку у

⁷⁵ Ониськів А. Співвідношення складів злочинів проти порядку проходження військової служби з іншими складами злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 74-76. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2016_4_13.

⁷⁶ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 974.

⁷⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 7-ме вид., перероб. та допов. Київ: Юридична думка, 2010. С. 1209.

військовій частині або місці служби⁷⁸. Так, «під військовою частиною слід розуміти територію у межах казарменого, табірнього, похідного чи бойового розташування частини»⁷⁹, «територію військової частини, межі якої можуть і не позначатися огорожею, але зазвичай визначаються наказом командира частини з ілюстрацією їх на плані (схемі). Межі території військової частини і межі військового гарнізону, як правило, не збігаються. Територією військової частини визнається і територія військового корабля»⁸⁰. Місцем служби військовослужбовця, «як правило, є військова частина, в якій він проходить службу, і тому поняття військової частини і місця служби зазвичай збігаються. Якщо вони не збігаються, то під місцем служби слід розуміти всяке інше місце, де військовослужбовець повинен протягом деякого часу виконувати військові обов'язки або перебувати відповідно до наказу чи дозволу командира (начальника). Ними вважаються, наприклад, місця виконання службових завдань або господарських робіт поза розташуванням частини, проведення навчальних занять або культурно-масових заходів, пересування у складі команди – ешелон, поїзд, колона тощо. Маршрут руху та місце перебування у відрядженні мають бути вказані у посвідченні на відрядження»⁸¹. На думку А. Ониськів, поняття «місце служби» слід відрізнити від інших місць, в яких військовослужбовці можуть виконувати певні бойові завдання. Вважаємо, що на місці служби мають тривати переважно військово-правові відносини з участю цього військовослужбовця. Місце служби має бути близьким за значенням до поняття «військова частина», оскільки ці терміни використовуються як синоніми. Таким місцем служби може бути й поле бою. Адже у цьому місці військовослужбовець може виконувати бойове завдання. Таким чином, законодавець у ст. 429 КК України визначив спеціальну обстановку

⁷⁸ Ониськів А. Співвідношення складів злочинів проти порядку проходження військової служби з іншими складами злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 75-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapr_2016_4_13.

⁷⁹ Брич Л. П. Співвідношення складів військових злочинів зі складами злочинів, що мають тотожні з ними ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 323–334.

⁸⁰ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 1152.

⁸¹ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: моногр. / Л. П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 275; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 1152.

вчинення злочину: поле бою, яке є спеціальним місцем служби для військовослужбовця. Вчений зауважує, що вказівка у ст. 429 КК України на поле бою означає, що такі дії можуть бути вчинені лише в бойовій обстановці, адже, як було зазначено вище, слово «бій» визначає зміст такого поняття, як бойова обстановка. Тому власне обстановка вчинення злочину («бойова обстановка») є латентною об'єктивною ознакою складу злочину, передбаченого у цій статті. Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що як самовільне залишення поля бою (ст. 429 КК України) потрібно кваліфікувати дії військовослужбовця, який відмовився від виконання бойового завдання у будь-який спосіб та залишив певну земельну ділянку, морський чи повітряний простір. Тоді як коли під час бойової обстановки військовослужбовець самовільно залишає військову частину або місце служби, відмінне від поля бою, то його дії слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 407 КК України. Таким чином, для правильної кримінально-правової кваліфікації за статтями Особливої частини КК України, що передбачають відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, потрібно встановити співвідношення складів цих злочинів та інших військових злочинів, а також злочинів, передбачених у розділах Особливої частини Кодексу⁸².

1.2. Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації дезертирства (ст. 408 КК України).

Стаття 408. Дезертирство

1. Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу, -

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Дезертирство зі зброєю або за попередньою змовою групою осіб

-

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

4. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти

⁸² Ониськів А. Співвідношення складів злочинів проти порядку проходження військової служби з іншими складами злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 75-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2016_4_13.

років.

Дезертирство є одним із найтяжчих і одним із найбільш небезпечних військових кримінальних правопорушень, який, окрім порушення кримінально-правової заборони, порушує конституційний обов'язок громадянина України захищати Вітчизну. *Безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок перебування військовослужбовців на військовій службі*⁸³. Здійснюючи дезертирство, суб'єкт намагається зовсім вилучити себе із цих правовідносин, тобто усунутися від порядку військової служби. У науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України *об'єктом цього злочину визначають встановлений у Збройних Силах України порядок проходження військової служби, відповідно до якого кожний військовослужбовець зобов'язаний нести військову службу упродовж встановленого законом строку, завжди бути готовим до захисту держави і виконувати свій військовий обов'язок*⁸⁴.

З об'єктивної сторони дезертирство може бути скоєно шляхом дії у формі самовільного залишення військової частини або місця служби або шляхом нез'явлення в частину або до місця служби, а також бездіяльності – нез'явлення в строк на службу. Вчиняючи дезертирство, військовослужбовець умисно та протиправно виключає себе зі сфери військово-службових відносин без наміру у подальшому повернутися будь-коли до виконання обов'язків військової служби. Для встановлення основних ознак дій військовослужбовців у вигляді самовільного залишення військової частини або місця служби як складової об'єктивної сторони дезертирства важливе значення має з'ясування суті понять: «місце служби», «військова частина», «самовільне залишення військової частини або місця служби» (які були нами розглянуті у попередньому підрозділі відносно СЗЧ).

Об'єктивні ознаки дезертирства стосовно військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, дещо відрізняються від об'єктивних ознак дезертирства, вчиненого військовослужбовцями, які проходять військову службу за призовом, у частині самого поняття «самовільне залишення військової частини або місця служби». Як зазначалося вище, звільнення з розташування військової частини військовослужбовця, який проходить службу за призовом, допускається

⁸³ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник. У 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова,

Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. С. 608.

⁸⁴ Кримінальний кодекс України, науково-практичний коментар: у 2- т./ за заг.ред В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Боришова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид. допов. Харків: Право, 2013. Т 2: Особлива частина/ Ю. В. Баудин, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040.

лише з дозволу або наказу уповноваженого командира (начальника), проте це положення військових статутів не поширюється на військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом та які зобов'язані перебувати в розташуванні військової частини або місця служби лише в певний час, при цьому у службових справах вони мають право залишати розташування військової частини або місце служби без спеціального на те дозволу, письмово повідомивши про це командира (п. 216 Статуту)⁸⁵.

Дезертирство належить до триваючих злочинів, які характеризуються своєю безперервністю протягом певного проміжку часу. Дезертирство триває з моменту «самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу»⁸⁶ до моменту його затримання чи повернення. Для закінченого складу дезертирства тривалість самовільного залишення військової частини або місця служби значення не має та на кваліфікацію не впливає, як і не впливає його повернення до військової частини чи місця служби або з'явлення особи із зізнанням. Значення має лише наявність факту самовільного залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу та мета такого вчинку – ухилитися від військової служби та не проходити її взагалі. Тривалість ухилення від військової служби має значення при визначенні ступеня суспільної небезпечності діяння, вчиненого військовослужбовцем, та призначенні міри і розміру покарання за його вчинення, а з'явлення особи із зізнанням є лише обставиною, яка пом'якшує покарання, у контексті, визначеному ст. 66 КК України⁸⁷.

Початком дезертирства слід вважати час самовільного залишення військової частини або місця служби, а також до закінчення строку з'явлення на службу з метою зовсім ухилитися від військової служби. Закінченим цей злочин вважається з моменту, коли винна особа сама припинила злочинне перебування поза військовою службою (наприклад, з'явлення з повинною до правоохоронних органів держави)

⁸⁵ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України; Статут, Положення, Перелік, Порядок, Форма типового документа, Зразок, Записка, Опис, Правила, Вимоги від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 16.03.2025).

⁸⁶ Кримінальний кодекс України : Закон, Кодекс від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 16.03.2025).

⁸⁷ Кавунська А. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеса, 2023. С. 92.

влади) або коли її злочинне перебування поза військовою частиною або місця служби буде припинено військовим командуванням або органами влади. Особа, яка вчинила дезертирство, не перестає бути суб'єктом військово-службових відносин. Тому військовослужбовець, котрий вчинив дезертирство, та ще й інший злочин, повинен притягуватися до кримінальної відповідальності за сукупністю злочинів, передбачених ст. 408 КК України та іншими статтями КК України. Наприклад, за сукупністю злочинів повинні кваліфікуватися дії військовослужбовця, якщо він вчинив дезертирство під час виконання спеціальних обов'язків військової служби (наприклад, вартової служби чи патрулювання, служби у складі наряду з охорони державного кордону України)⁸⁸. Отже, для військовослужбовців строкової служби початком скоєння дезертирства є момент:

- залишення військової частини або місця служби без відповідного дозволу (наказу) командира (начальника);
- закінчення, встановленого у відповідному документі, терміну явки на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу.
- Для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, початком вчинення дезертирства є момент:
 - залишення військової частини або місця служби без відповідного дозволу протягом встановленого службового часу або часу, встановленого наказом командира (начальника);
 - закінчення встановленого у відповідному документі терміну явки на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу;
 - неприбуття на службу у встановлений розпорядком дня час⁸⁹.

Розглядаючи кримінально-правову характеристику кримінального правопорушення, передбаченого ст. 408 КК України, необхідно зазначити, що дезертирство має низку схожих ознак порівняно зі злочином, що передбачає самовільне залишення військової частини або місця служби⁹⁰. Відмінність полягає у змісті суб'єктивної сторони, оскільки дезертирство вчиняється з метою ухилення від військової служби. Вчиняючи дезертирство, військовослужбовець протизаконно

⁸⁸ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник. У 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. С. 608.

⁸⁹ Кавунська А. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеса, 2023. С. 94.

⁹⁰ Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики [Текст] : монографія / М. І. Карпенко ; Нац. акад. упр. Київ : Національна академія управління, 2019. С. 222.

припиняє несення військової служби, намагається зовсім усунути себе зі сфери військово-службових відносин.

Готування і замах при дезертирстві можливі лише до моменту самовільного залишення військової частини або до моменту закінчення терміну явки на службу. Готування може здійснюватися за умови відшукування винним способів для безперешкодного залишення військової частини або місця служби чи приховування майбутнього свого незаконного перебування поза територією військової частини або місця служби, або в іншому умисному створенні умов для вчинення дезертирства. Замах на дезертирство можливий у вигляді умисних дій, безпосередньо спрямованих на залишення території військової частини або місця служби. Оскільки ми вже зазначили раніше, що дезертирство – триваючий злочин, то воно триває доти, доки не буде припинено або внаслідок дій самого правопорушника, або настання подій, які перешкоджають подальшому його вчиненню.

Добровільна відмова від дезертирства можлива лише до моменту залишення військової частини або місця служби чи до закінчення терміну явки у військову частину. Якщо ж військовослужбовець уже залишив військову частину з метою ухилення від військової служби, але потім через деякий проміжок часу, незалежно від його тривалості, повернувся до військової частини або з'явився в органи влади, у діях винного буде склад закінченого дезертирства.

Кримінальна відповідальність за дезертирство різниться залежно від того, вчинене воно у мирний час, в умовах особливого періоду (крім воєнного стану), в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Насамперед це стосується терміну покарання. По-друге, *коли дезертирство вчиняється під час бою, то у такому разі дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю вчинених злочинів* (за ч. 4 ст. 408 і ст. 429 КК України)⁹¹.

Для суб'єкта дезертирства в Україні, тобто особи військовослужбовця, яка самовільно залишає військову частину або місце служби з метою ухилитися від військової служби, а також не з'являється з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу, крім загальних ознак суб'єкта кримінального правопорушення (фізична особа, осудність, вік), притаманні і спеціальні ознаки, характерні лише особі військовослужбовця. Проведений їх системний аналіз дає змогу

⁹¹ Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : КНТ, 2006. С. 223.

виділити дві основні (обов'язкові) ознаки: наявність статусу військовослужбовця; виконання військовослужбовцем встановленого порядку проходження військової служби⁹².

Особа, яка вчиняє дезертирство, є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, що має стосовно загального суб'єкта додаткову обов'язкову ознаку – наявність статусу військовослужбовця⁹³. *Суб'єктом дезертирства* є військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом або за контрактом⁹⁴.

Суб'єктами злочину можуть бути військовослужбовці строкової служби, у тому числі й ті, що відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, курсанти та слухачі військових навчальних закладів, прапорщики, мічмани, особи офіцерського складу, військовослужбовці, які проходять службу за контрактом. Особи, що відбувають кримінальне покарання в дисциплінарному батальйоні або відбувають дисциплінарний арешт на гауптвахті, за своїм правовим статусом є військовослужбовцями і несуть усі обов'язки по військовій службі, покладені на них законами та військовими статутами. Тому у разі втечі з місця служби (гауптвахти чи дисциплінарного батальйону) з метою ухилитися від військової служби вони повинні нести відповідальність за дезертирство. У випадках, коли військовослужбовець притягнутий до кримінальної відповідальності за злочини, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, а як запобіжний захід – знаходження під вартою в слідчому ізоляторі або на гауптвахті, то втеча з цих закладів повинна кваліфікуватися за ст. 393 КК⁹⁵.

Аналіз норм чинного законодавства, позицій вітчизняних вчених і судової практики дає можливість зробити висновок, що *суб'єктами дезертирства не можуть бути особи, які незаконно призвані (прийняті) на військову службу або незаконно її проходять, оскільки, за справедливим твердженням О. О. Дудорова та Є. О. Письменського, не наділені всіма необхідними для цього ознаками. Тому акти управління, які були прийняті з порушенням вказаних вимог, є дефектними. Визнання такого акта державного управління незаконним (недійсним) зумовлює його нікчемність і скасування, а звідси – анулювання всіх*

⁹² Рєва А. О. Особливості визначення суб'єкта дезертирства в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 4. С. 218.

⁹³ Кавунська А. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеса, 2023. 261 с.

⁹⁴ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник. У 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. С. 609.

⁹⁵ Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. С. 63.

юридичних наслідків у минулому та в майбутньому⁹⁶. Особа, яка незаконно призвана на військову службу або перебуває на ній, не повинна виконувати обов'язки військової служби. Так, особи, які були незаконно призвані (прийняті) на військову службу за станом здоров'я (фізичного або психічного), перевищенням граничного віку призову, незважаючи на відсутність відповідного громадянства, під час вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби не розглядаються як суб'єкти військових кримінальних правопорушень та підлягають виправданню⁹⁷.

Із суб'єктивної сторони дезертирство може бути вчинене тільки з прямим умислом: винний усвідомлює, що він незаконно залишає військову частину або місце служби чи не з'являється у встановлений термін у військову частину або до місця служби, передбачає (допускає) настання суспільно небезпечних наслідків від свого протизаконного діяння і бажає таким чином ухилитись від несення військової служби. Мета повністю ухилитися від військової служби – обов'язкова ознака дезертирства. Це вирішальна ознака, за якою дезертирство відрізняється від самовільного залишення військової частини або місця служби, оскільки, вчиняючи дезертирство, військовослужбовець має намір зовсім ухилитися від військової служби. Об'єктивними фактами, які підтверджують наявність у винного такого наміру, можуть бути: придбання правопорушником підроблених документів або цивільного одягу, щоб замаскувати своє становище військовослужбовця, проживання на нелегальному становищі, під чужим прізвищем тощо⁹⁸.

Під час кваліфікації дій винного можливі труднощі, адже не завжди можна одразу визначити, чи був умисел прямий. Наприклад, військовослужбовець самовільно залишив військову частину з наміром бути відсутнім упродовж певного часу, а потім повернутися до виконання своїх службових обов'язків. Проте в подальшому він вирішує не повертатися на службу й зовсім ухилитися від неї. У цьому разі його дії підлягають кваліфікації як дезертирство. У цих випадках один менш тяжкий злочин проти порядку проходження військової служби переростає в інший – тяжчий, що кваліфікується за ч. 1 ст. 408

⁹⁶ Кримінальне право. Особлива частина : підручник : в 2 т. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 2. С. 597.

⁹⁷ Касько Т.Ю. Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 416 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_64 (дата звернення: 16.03.2025).

⁹⁸ Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : КНТ, 2006. С. 224.

КК України. Про наявність наміру на повне ухилення від військової служби можуть об'єктивно свідчити різні фактичні дані, які дають змогу зробити висновок про намір винного надійно приховати свою належність до військової служби. Такими фактами можуть бути придбання правопорушником підроблених документів або цивільного одягу, щоб замаскувати своє становище військовослужбовця, проживання на нелегальному становищі, під чужим прізвищем тощо.

Мотиви дезертирства можуть бути різними (наприклад, страх відповідальності, небажання переносити труднощі військової служби, страх смерті при виконанні обов'язків у складі підрозділів, що виконують бойові завдання), але на кваліфікацію цього злочину вони не впливають⁹⁹.

До кваліфікуючих ознак дезертирства слід віднести згідно з ч. 2 ст. 408 КК України – дезертирство із зброєю або за попередньою змовою групою осіб; за ч. 3 ст. 408 КК України – вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; за ч. 4 ст. 408 КК України – вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

Предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 408 КК України, є зброя¹⁰⁰. Вона може бути викрадена (шляхом крадіжки чи грабежу), отримана в результаті шахрайства, вимагання, розбою або зловживання службовим становищем (якщо такий військовослужбовець є військовою службовою особою), привласнена через те, що попередньо була йому довірена (для перевезення, охорони тощо) чи знаходилась у його розпорядженні. Заволодіння військовослужбовцем зброєю шляхом крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства, привласнення, вимагання або зловживання службовим становищем з наступним дезертирством кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 408 КК і частинами 1, 2 або 3 ст. 410 КК України (викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем). Якщо зброя була видана військовослужбовцю для постійного носіння для самозахисту (коли такий військовослужбовець є, наприклад, водночас працівником правоохоронного органу), або для виконання навчальних вправ з нею, навчальної стрільби, чищення, або зброя потрапила до військовослужбовця в результаті розтрата зброї, вчиненої

⁹⁹ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник. У 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. С. 609.

¹⁰⁰ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник. У 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. С. 608.

іншою особою тощо, дезертирство з такою зброєю кваліфікується тільки за ч. 2 ст. 408 КК України у разі залишення місця несення відповідної спеціальної служби і дезертирства зі зброєю, виданою для виконання обов'язків з несення вартової (вахтової), прикордонної, внутрішньої служби, патрулювання або бойового чергування, діяння винної особи кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 408 КК України і статтями: 418 КК України «Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання», 419 КК України «Порушення правил несення прикордонної служби», 420 КК України «Порушення правил несення бойового чергування» або 421 КК України «Порушення статутних правил внутрішньої служби».

Подальше (після початку дезертирства) носіння зброї та її зберігання повністю охоплюються ч. 2 ст. 408 КК України і не потребують додаткової кваліфікації за ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами». Також особа, яка вчинила дезертирство зі зброєю, не звільняється від відповідальності за ч. 2 ст. 408 КК України у разі добровільної здачі її органам влади. Передача ж чи збут іншим особам зброї, з якою особа дезертирувала, потребує додаткової кваліфікації за ст. 263 КК України¹⁰¹. Дезертирство зі зброєю незалежно від наступної поведінки винної особи та інших обставин скоєного, як правило, завжди означає й розкрадання зброї. У цьому випадку створюється самостійний об'єкт посягання, котрий не охоплюється складом дезертирства зі зброєю. Тому такі дії, за наявності відповідних обставин, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 408 і ст. 410 КК України¹⁰².

Дезертирство за попередньою змовою групою осіб передбачає дії двох і більше військовослужбовців, об'єднаних спільним умислом та метою зовсім ухилитися від виконання обов'язків військової служби. При груповому дезертирстві кожний військовослужбовець усвідомлює, що він дезертирує разом з іншими військовослужбовцями у складі групи, про що між ними була досягнута попередня змова¹⁰³.

Згідно з ч. 3 ст. 408 КК України кваліфікуючими ознаками дезертирства є вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану (відносно даної кваліфікуючої ознаки дивитися у попередньому підрозділі

¹⁰¹ Піскун Т. Ю. Кримінально-правова оцінка дезертирства/ Правова держава. 2013. № 16. С. 167-168. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2013_16_28.

¹⁰² Кримінальне право (Особлива частина) : підручник. У 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. С. 609.

¹⁰³ Кримінальний кодекс України, науково-практичний коментар: у 2- т./ за заг.ред В. Я.Тация, В. П. Пшонки, В. І. Бориоова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид. допов. Харків : Право, 2013. Т 2: Особлива частина/ Ю. В. Баудин, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 937.

щодо СЗЧ).

За ч. 4 ст. 408 КК України кваліфікуючими ознаками цього діяння є вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Відповідно до ч.1 ст.1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень¹⁰⁴. Відповідно до Закону України «Про оборону» особливий період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій¹⁰⁵. Тобто можемо стверджувати, що часова категорія «особливий період» поглинув, з точки зору конструювання законодавцем термінології, в себе і «воєнний стан», оскільки, по суті, воєнний час – це період фактичного перебування держави у стані війни з іншою державою. Цим же Законом встановлено, що з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни¹⁰⁶.

З приводу такого поняття як «бойова обстановка» в теорії кримінального права існують наступні визначення: «бойові обстановки» як конкретні стани військових організацій, підрозділів (кораблів) або військових частин, які здійснюють скоординовані дії з нейтралізації (розгрому) армії противника, займають важливі райони (межі) і виконують

¹⁰⁴ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> (дата звернення: 11.04.2025).

¹⁰⁵ Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12> (дата звернення: 11.04.2025).

¹⁰⁶ Гученко К. В. Поняття воєнний стан та бойова обстановка як кваліфікуючі ознаки складу злочину дезертирство: значення для кримінальної відповідальності. *DICTUM FACTUM*. 2023. № 2(14). С. 169.

інші тактичні завдання¹⁰⁷; «бойова обстановка» як у вузькому сенсі (як стан армії (сил) в бойових умовах (основна форма тактичних дій)), так і в широкому сенсі (виконання короткотермінових бойових завдань на обмеженій території бойові ситуації можуть створюватися не тільки на фронті, але і в тилу, а також може виникати як у воєнний, так і в мирний час (наприклад, при ліквідації прикордонних конфліктів)¹⁰⁸. Слід зазначити, що категорії «воєнний стан» визначено одночасно у двох Законах України: «Про правовий режим воєнного стану» та «Про оборону України», однак вони суттєво різняться між собою¹⁰⁹. Крім того, в національному законодавстві взагалі відсутні визначення категорій «стан війни» і «воєнний час» (остання категорія була нами згадана, але визначення виносилось шляхом системного тлумачення законодавства). Саме тому багато українських політиків, політологів та речників багатьох правоохоронних органів помилково ототожнюють «стан війни» з «воєнним станом» або «воєнним часом». Наведене свідчить, що зміст цих понять потребує належної конкретизації в законодавстві України, в тому числі з використанням ідей військово-правових досліджень¹¹⁰. Грунтуючись на аналізі норм чинного законодавства про кримінальну відповідальність та суміжних нормативно-правових актів, а також враховуючи позиції вітчизняних українських вчених, ми дійшли висновку, що бойова обстановка як кваліфікована ознака дезертирства в Україні являє собою сукупність об'єктивних ситуацій, що виникають у зв'язку із здійсненням тактичних бойових дій в процесі ведення загальновійськового стрілецького бою з метою знищення противника, забезпечення оборони або виконання інших бойових завдань, що виконуються за обмежений проміжок часу.

Враховуючи, що Законом України «Про національну безпеку України» війна виділена одним із основних видів воєнного конфлікту, але

¹⁰⁷ Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 121.

¹⁰⁸ Бодаєвський В. П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 25 (64). № 2. С. 183.

¹⁰⁹ Гученко К. В. (2023). Компаративістський аналіз кримінальної відповідальності за вчинення дезертирства в Україні та в світі. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, (10). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-10-01-02>.

¹¹⁰ Богуцький П. П. Особливості військово-правових відносин. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* 2006. Вип. 29. С. 67–72; Бондаренко С. Ю., Вітомський Ю. Л. (2021). Психологічна теорія як онтологія походження держави, чи спроба вгамувати економічний детермінізм. *In The X International Science Conference «Science foundations of modern science and practice»* (pp. 200-210). P.204.

без розкриття її визначення, необхідно з'ясувати її сутність¹¹¹. Варто відзначити, що відповідно до словника української мови, поняття «війна» означає організовану збройну боротьбу між державами, суспільними класами тощо. Україна де-факто протистоїть організованій збройній агресії російської федерації (але, фактично, не тільки їй), проте остання агресивно заперечує цей факт та свідомо ухиляється від використання цього терміна на політичному та дипломатичному рівнях. Однією із суттєвих причин не досить глибокого наукового опрацювання проблеми регулювання зазначених правовідносин є те, що нині в дослідженнях українських науковців на теоретико-методологічному та законодавчому рівні не визначено формулювання категорійно-понятійного апарату, зокрема таких понять, як «бойові дії», «воєнні дії», «воєнний час» та «обстановка бою» у всеохоплюючих масштабах. Проблематики єдності термінології та правових норм у сфері оборони на законодавчому рівні в умовах здійснення протистояння агресії РФ в останні роки набули актуалізації. У колах науковців кримінального права виникають суперечки, дискусії, коли постає питання щодо використання відповідної термінології¹¹².

*Дезертирство, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, слід відрізняти від самовільного залишення поля бою під час бою (ст. 429 КК України) за ознаками місця (при дезертирстві ним є не тільки місце служби, а й територія військової частини), часу (при дезертирстві це не обов'язково час бою) і суб'єктивною стороною (залишаючи поле бою під час бою, особа може не мати за мету залишити місце служби назавжди)*¹¹³.

Можливі випадки сукупності злочинів, передбачених ст. 409 КК України і ст.ст. 407, 408 КК України. Так, якщо військовослужбовець шляхом підробки документів отримав короткострокову відпустку, а після закінчення встановленого терміну відпустки не з'явився без поважних причин до військової частини чи на місце служби, його дії належить кваліфікувати за ст. 409, а також (залежно від тривалості відсутності, мети й інших обставин) – за ст.ст. 407 або 408 КК¹¹⁴.

¹¹¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19> (дата звернення: 11.04.2025).

¹¹² Гученко К. В. Поняття воєнний стан та бойова обстановка як кваліфікуючі ознаки складу злочину дезертирство: значення для кримінальної відповідальності. DICTUM FACTUM. 2023. № 2(14). С. 170-171.

¹¹³ Піскун Т. Ю. Кримінально-правова оцінка дезертирства. *Правова держава*. 2013. № 16. С. 168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2013_16_28.

¹¹⁴ Карпенко М. Кваліфікації окремих військових злочинів, учинених за сукупністю злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2018_12_53.

Деякі окремі питання щодо кваліфікації ст. 408 КК України.

Складом, суміжним для дезертирства, є самовільне залишення частини або місця служби, відмежування цих діянь один від одного має певні проблеми й залишається таким ж актуальними. Як і в багатьох складах злочинів, відмежування досліджуваних діянь проходить за ознаками суб'єктивної сторони, що і є їх основною відмінністю. Стаття 408 ККУ тлумачить поняття дезертирства як «самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу»¹¹⁵. Тобто дезертирство вчиняється з метою ухилення від військової служби. Як уже зазначалося, під час здійснення цього злочину військовослужбовець припиняє несення військової служби, не маючи на те законних підстав, намагаючись повністю позбавитися військово-службових правовідносин. А в разі самовільного залишення частини або місця служби мета особи – тимчасово припинити виконання обов'язків щодо військової служби та через певний термін повернутися в частину для подальшого проходження військової служби. Дезертирство є тривалим злочином, оскільки воно відбувається впродовж тривалого часу і є діянням, яке пов'язано з безперервним ігноруванням обов'язків щодо військової служби. Цей злочин набуває остаточного характеру в момент залишення місця служби з наміром ухилитися від несення військової служби. Безпосередньо злочином у цьому випадку є період, у який військовослужбовець за своєю волею відсутній у частині до моменту повернення або затримання уповноваженими особами. Відмінністю злочинів проти військової служби від злочинів іншого роду є той факт, що перший випадок включає організаційну шкоду, незалежно від її наявності в складі злочину¹¹⁶.

Ст. 407 КК України «Самовільне залишення військової частини або місця служби» і ст. 408 КК України «Дезертирство». Спільною ознакою цих суміжних складів злочинів виступає суспільно-небезпечне діяння, яке може виражатися у самовільному залишенні військової частини чи місця служби або у нез'явленні на службу. Розмежувальною ознакою виступає мета. У дезертирстві – це ухилитися від військової служби. Такої мети не

¹¹⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 25.09.2019. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.04.2025).

¹¹⁶ Дмитренко Н. А. Дезертирство: кримінально-правовий аналіз і проблеми кваліфікації. Науковий вісник *Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2019. Вип. 40. С. 137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2019_40_33.

переслідує особа, яка вчиняє злочин, передбачений ст. 407 КК¹¹⁷. Отже, у теорії кримінального права фактично аксіоматичним та таким, що не може бути поставленим під сумнів, є твердження про розмежувальні ознаки між самовільним залишенням військової частини або місця служби (ст. 407 КК) і дезертирством (ст. 408 КК). Наприклад, А. М. Ониськів стверджує, що *«розмежувальною ознакою між цими суміжними складами злочинів є не наявність (відсутність) відповідної мети, а її зміст. Метою самовільного залишення військової частини або місця служби є намір тимчасово ухилитися від проходження військової служби, а метою дезертирства – ухилитися від проходження військової служби назавжди. Правильне встановлення змісту мети дозволяє належно розмежувати склади злочинів, передбачених у ст.ст. 407 та 408 КК»*¹¹⁸. ВС у постанові від 01.12.2022 у справі № 297/2178/21 зробив такий правовий висновок: дезертирство (ст. 408 КК) та самовільне залишення військової служби або місця служби (ст. 407 КК) є суміжними складами кримінальних правопорушень, які розмежовуються, зокрема, за ознаками суб'єктивної сторони. Обов'язковою ознакою дезертирства є намір ухилитися від військової служби не тимчасово, а назавжди. Водночас військовослужбовець може заявляти про свій намір ухилитися від військової служби взагалі або ухилитися від неї протягом невизначеного часу (наприклад, доки його не затримують). Фактичний строк відсутності військовослужбовця в місці служби при дезертирстві може не перевищувати однієї доби, що має значення виключно для призначення покарання¹¹⁹. Тобто в цій правовій позиції підкреслюється, що власне мета виступає основною розмежувальною ознакою між суміжними складами кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 КК, а певні об'єктивні обставини, зокрема щодо тривалості відсутності особи у місці проходження військової служби або у військовій частині, самі собою значення для кваліфікації не мають. Тому, наприклад, якщо військовослужбовець був відсутній менше доби у військовій частині або в місці служби, однак було доведено належними та допустимими доказами наявність в нього мети ухилитися від проходження військової служби назавжди, є всі підстави кваліфікувати його дії як дезертирство, а не як

¹¹⁷ Брич Л. П. Співвідношення складів військових злочинів зі складами злочинів, що мають тотожні з ними ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 330.

¹¹⁸ Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. ун-т права НАН України; Ін-т держави і права ім. В. В. Корецького НАН України. Київ, 2017. С. 188.

¹¹⁹ Постанова Верховного Суду від 20.04.2023 у справі № 748/1376/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428143> (дата звернення: 25.02.2025).

самовільне залишення військової частини або місця служби¹²⁰.

Відмова від несення обов'язків військової служби є самостійним складом злочину, відмінним від інших форм ухилення від виконання військового обов'язку, відповідальність за які передбачена у статтях 407, 408, ч. 1 ст. 409 КК України. Це означає, що під час кримінально-правової кваліфікації відповідні діяння слід розмежовувати. Водночас слід виходити з того, що для ухилення нехарактерна конотація прямоти, чіткості та явної вираженості. Ухиляючись від покладених правових обов'язків, особа ніби діє неявно, прямо не заявляючи про небажання щось виконувати. При цьому ухилення як суспільно небезпечне діяння може бути вчинене лише у формі бездіяльності («чистої» чи «змішаної»), тоді як відмова, як зазначалося вище, – це завжди активна поведінка суб'єкта. Для відмови, на відміну від ухилення, характерний демонстративний характер дій особи, що й становить сутність відповідного поняття, є його серцевиною. Відмова може бути усною і письмовою. Водночас, на нашу думку, відмова не може мати місця у формі конклюдентних дій, оскільки у цьому випадку слід вести мову про ухилення від виконання правового обов'язку. Ухилення з об'єктивної сторони завжди «розтягнуті» у часі, тоді як відмова від виконання правового обов'язку – це завжди одномоментна дія. Тому у випадку наявності ознак ухилення від виконання обов'язків військової служби дії особи не можна кваліфікувати за частиною 2 або 3 ст. 409 КК України як відмову. Кваліфікація за цією частиною статті можлива у випадку відсутності у діянні винуватої особи ознак складів злочинів, передбачених у статтях 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби), 408 (дезертирство), ч. 1 ст. 409 (ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману)¹²¹.

¹²⁰ Загине́й-Заболо́тенко З. А. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (статті 407 та 408 Кримінального кодексу України): основні правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12/2023. С. 341.

¹²¹ Войтюк Т. Р. Відмова від несення обов'язків військової служби (стаття 409 Кримінального кодексу України): окремі проблеми застосування. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*. 2019. № 8. С. 156.

2. РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ПОРЯДКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Судова практика щодо кримінальних правопорушень проти порядку проходження військової служби (на прикладі вироків суду).

Судова практика (відповідно до звітів Державної судової адміністрації) свідчить про те, що переважну більшість зареєстрованих і направлених до суду кримінальних проваджень із категорії військових правопорушень складають самовільне залишення військової частини або місця служби (близько 61%) та дезертирство (близько 15%). Серед інших проваджень цієї категорії судами розглядаються справи про погрозу або насильство щодо начальника та опір начальникові (близько 9%), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (6%), втрату військового майна (5%), порушення правил поведінки зі зброєю (3%), ухилення від служби шляхом самокалічення (1%). Про таку ж статистику свідчить аналіз практики Державного бюро розслідувань та Військової служби правопорядку України ¹²².

З урахування великої кількості вже зареєстрованих фактів самовільного залишення військової частини (далі – СЗЧ) та дезертирства, а також тенденції до зростання цих правопорушень, найбільш гостро постає питання щодо удосконалення практики їх розслідування, притягнення до відповідальності та покарання винних, а також удосконалення практики реабілітації та повернення на службу військовослужбовців, які вперше допустили вчинення зазначених дій.

Розглянемо основні аспекти, на яких акцентують зараз увагу суди під час розгляду справ про СЗЧ та дезертирство.

1. *Склади цих двох кримінальних правопорушень суміжні, однак різниця між ними полягає в тому, що, на відміну від самовільного залишення військової частини або місця служби, дезертирство має на меті ухилитися від військової служби не тимчасово, а назавжди.* Таку правову позицію в постанові від 30 січня 2024 року у справі № 336/5209/22 (провадження № 51-4750км23) окреслила колегія суддів

¹²² Голова Верховного Суду: до злочинів СЗЧ не має бути формального підходу / ред. Геронтьєва Оксана, матеріали інтерв'ю голови Верховного Суду Станіслава Кравченка інформаційному агентству «Інтерфакс-Україна», публ. від 17.07.2024. офіційний сайт Судова влада України URL: <https://court.gov.ua/press/interview/1638110/>.

Касаційного кримінального суду Верховного Суду, зокрема зазначивши наступне.

Об'єктом дезертирства є встановлений законодавством України порядок проходження військової служби. Суб'єктом злочину може бути лише військовослужбовець, тобто той, хто проходить військову службу.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення полягає у:

- 1) самовільному залишенні військової частини або місця служби;
- 2) нез'явленні на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу.

У першій формі дезертирство є закінченим злочином з моменту, коли суб'єкт фактично залишив розташування військової частини (місця служби), а у другій – коли він не з'явився в частину (до місця служби) в установлений строк.

Суб'єктивна сторона дезертирства завжди характеризується прямим умислом. Крім того, обов'язковою ознакою цього складу кримінального правопорушення є мета: при дезертирстві військовослужбовець має намір ухилитися від військової служби не тимчасово, а назавжди.

Фактичний термін відсутності військовослужбовця в місці служби при дезертирстві може не перевищувати навіть і однієї доби, але це має значення лише для призначення покарання.

Від злочину, передбаченого ст. 407 КК України, злочин, передбачений ст. 408 КК України, відрізняється в основному за своєю суб'єктивною стороною. Обов'язковою ознакою дезертирства є мета: військовослужбовець має намір ухилитися від військової служби протягом не трьох діб, місяця, двох місяців тощо, тобто не тимчасово, а ухилитися від військової служби взагалі, назавжди. При цьому військовослужбовець може заявляти про свій намір ухилитися від військової служби взагалі або ухилитися від неї протягом невизначеного часу (наприклад, доки його не затримують).

Для наявності складу дезертирства немає значення, в який момент у особи виник намір ухилитися від служби – безпосередньо в момент самовільного залишення частини або вже в період незаконного перебування за її межами. Коли військовослужбовець після самовільного залишення частини приймає рішення ухилитися від військової служби, його дії слід кваліфікувати як дезертирство, оскільки будь-яке самовільне залишення частини може виступати і способом дезертирства, а отже, поглинається останнім і не утворює множинності

злочинів¹²³.

З урахуванням очевидної складності доведення під час досудового розслідування ознак суб'єктивної сторони представимо наступні рекомендації щодо встановлення і фіксації ознак дезертирства. Так, наявність у підозрюваного при вчиненні СЗЧ спеціальної мети – ухилитись назавжди (або на невизначений час) від служби, в матеріалах кримінального провадження будуть підтверджувати наступні задокументовані фактичні дані: 1) власні показання підозрюваного, а також показання свідків – його родичів, знайомих, побратимів, з якими той ділився намірами; 2) відповідні дані переписок підозрюваного з близькими (про планування СЗЧ з наміром ухилитись від служби); 3) факт втечі із зброєю або із застосуванням насильства до командирів чи випадкових свідків втечі (побратимів, перехожих тощо); 4) намагання змінити місце проживання та приховати його від оточення; 5) намагання змінити зовнішність для ускладнення впізнавання; 6) підробка документів, що посвідчують особу підозрюваного; 7) намагання незаконно виїхати за кордон; 8) факт відмови підозрюваного відповідати на телефонні дзвінки та/або вимкнений ним телефон тощо.

Крім вищезазначеного, необхідно звернути увагу на позицію Касаційного кримінального суду Верховного Суду України щодо визначення фактів, що підтверджують наявність ознак дезертирства у діях особи, яка самовільно залишила місце служби і посилається в суді на намір повернутися згодом, і просить суд перекваліфікувати її дії з дезертирства на СЗЧ.

Так, колегія суддів у справі № 336/5209/22 від 30 січня 2024 року постановила: відмовити у такій перекваліфікації, зазначивши, що після залишення місця служби 27 серпня 2022 року ОСОБА_8 попрямував на захід України, де перебував протягом трьох тижнів, доки його не було затримано. При цьому, *безумовно, маючи таку можливість, обвинувачений протягом цього часу не намагався зв'язатись із командуванням військової частини, повідомити про своє місце перебування чи зазначити про намір повернутись до військової служби через певний час. Також ОСОБА_8 не звертався і до місцевих органів військової адміністрації або командування місцевих військових частин за допомогою в поверненні до м. Запоріжжя. У цей період часу ОСОБА_8 був двічі затриманий працівниками прикордонної служби в безпосередній близькості із державним кордоном України та Угорщини,*

¹²³ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 336/5209/22 від 30 січня 2024 року, провадження № 51-4750км23/ Єдиний реєстр судових рішень, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705060>.

причому 18 вересня 2022 року ОСОБА_8 був затриманий о 21:20, що ставить під сумнів його твердження про збір шипшини для продажу. І хоча він і не був притягнутий до адміністративної відповідальності за спробу незаконного перетину кордону України, однак такі дії можуть свідчити про наявність таких намірів.

Самовільне ухилення від військової служби було перервано саме у зв'язку із затриманням ОСОБА_8 прикордонною службою, про що не заперечував і сам засуджений. Він був переданий представнику ВЧ, який доставив його до м. Запоріжжя. Зазначене повністю спростовує твердження сторони захисту про намір добровільно з'явитися до військової частини.

Водночас під час перевірки матеріалів кримінального провадження, колегією суддів встановлено, що протоколи про адміністративне правопорушення та адміністративне затримання від 18 вересня 2022 року (т. 1, а. п. 70, 71) бралися до уваги судом першої інстанції, а в подальшому і апеляційним судом, не як окреме процесуальне джерело доказу, а як інформація про факт затримання прикордонною службою ОСОБА_8 за спробу незаконного перетину державного кордону (з України до Угорщини) поза пунктами пропуску через державний кордон з подальшою його передачею представнику ВЧ, який доставив засудженого до м. Запоріжжя. Це підтверджує фактичні обставини вчинення кримінального правопорушення, які не заперечувались і самим засудженим. До того ж факт передачі прикордонниками представникові ВЧ підтверджується актом прийому-передачі від 21 вересня 2022 року (т. 1, а. п. 171)¹²⁴.

2. Суди наголошують, що СЗЧ є найпоширенішим кримінальним правопорушенням. Так, у двох наступних вироків Дарницького районного суду м. Києва описано типові «сценарії» вчинення цих злочинів.

Ситуація 1. Солдат ОСОБА_2, будучи військовослужбовцем військової служби за мобілізацією, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, тобто діючи з прямим умислом, у порушення вимог діючого законодавства, з особистих мотивів та з метою тимчасово ухилитись від військової служби, без дозволу відповідних командирів (начальників) та без поважних причин, в умовах воєнного стану, 9 квітня 2022 року о 21 год. 00 хв. самовільно залишив військову

¹²⁴ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 336/5209/22 від 30 січня 2024 року, провадження № 51-4750км23/ Єдиний реєстр судових рішень, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705060>.

частину та до 10 травня 2023 року проводив час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням службових обов'язків та не вживаючи жодних заходів для повернення до місця служби, звернення до правоохоронних органів або інших державних органів чи органів військового управління за наявності реальної можливості для цього, до моменту його затримання.

У судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_2 свою вину у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення при обставинах, викладених в обвинувальному акті, визнав частково та пояснив, що 9 квітня 2023 року йому зателефонувала знайома та повідомила, що батьку погано. Він підійшов до взводного і попросився додому, але той йому відмовив. ОСОБА_2 вирішив поїхати, щоб допомогти батькові по господарству та доглядати за ним. Нікуди тікати він не хотів. Коли повертався до в/ч, то його було затримано в м. Одеса.

Суд визнав Особа_2 винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, і призначив йому покарання у виді 5 років 6 місяців позбавлення волі¹²⁵.

Ситуація 2. Солдат ОСОБА_2, будучи військовослужбовцем, призваним на військову службу під час мобілізації в умовах воєнного стану, до військової частини, обіймаючи посаду водія-електрика польової лазні взводу матеріально-технічного забезпечення військової частини, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, тобто діючи з прямим умислом, у порушення вимог діючого законодавства, з особистих мотивів та з метою тимчасово ухилитись від військової служби, без дозволу відповідних командирів (начальників) та без поважних причин, в умовах воєнного стану 15 травня 2022 року о 07 год. 00 хв. самовільно залишив військову частину, яка дислокувалась за адресою: АДРЕСА_3.

У подальшому, 26 травня 2022 року, об 11 год. 00 хв., солдат ОСОБА_5, усвідомлюючи протиправність і помилковість своїх дій, побоюючись кримінальної відповідальності за вчинене правопорушення, добровільно та з власної ініціативи прибув до Дарницької спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері Центрального регіону за адресою: м. Київ, вул. Поліська, 28, та заявив про себе.

У судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_5 свою вину у

¹²⁵ Вирок Дарницького районного суду міста Києва у справі № 753/12365/23 від 04.03.2024 року, провадження № 1-кп/753/866/24/ Єдиний реєстр судових рішень, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117654526>.

вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення при обставинах, викладених в обвинувальному акті, визнав повністю, щиро розкався та пояснив, що в березні 2022 року добровільно прийшов до військкомату, щоб його оформили в лави ТРО. Йому запропонували одразу піти до ЗСУ, на що він погодився. Спочатку два тижні був у Києві, а потім його перевезли до військової частини, що в АДРЕСА_3 . 15 травня ОСОБА_5 вирішив самовільно залишити військову частину та поїхати додому, оскільки скучив за дружиною та маленькою донькою. Коли зрозумів, що прийняв невірне рішення, то прийшов до прокуратури. Також останній зазначив, що бажає продовжити військову службу та не допускати у подальшому таких вчинків.

Суд визнав особа_2 винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, і призначив йому покарання у виді 5 років позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України його звільнили від відбування призначеного судом покарання з іспитовим терміном на 1 рік¹²⁶.

Наступний вирок наочно ілюструє ситуацію вчинення дій з ознаками дезертирства.

Так, Шевченківський районний суд Запоріжжя затвердив вирок особа_4, кваліфікувавши його дії за ч. 4 ст. 408 КК України: призначив покарання у вигляді шести років позбавлення волі. Обвинувачений розповів у суді, що у жовтні 2023 року покинув розташування військової частини та поїхав додому. Причиною покинути службу нібито став наказ тна штурмові дії з недосвідченими вояками, тому він відмовився від виконання наказу та залишив військову частину.

Свою вину визнав частково і додав, що не мав наміру ухилитися від військової служби, а тому у квітні 2024 року самостійно звернувся на блокпост. Суд не взяв до уваги аргументи обвинуваченого, оскільки ним не було надано жодних доказів, а прийняв до уваги показання свідків з-поміж побратимів обвинуваченого, які вказали, що ознак недосвідченості військових серед них не було, харчове та матеріально-технічне забезпечення було на нормальному рівні, озброєння вистачало. Командир та побратими обвинуваченого вказали, що після СЗЧ той вимкнув телефон і на зв'язок не виходив до моменту його затримання¹²⁷.

¹²⁶ Вирок Дарницького районного суду міста Києва у справі № 753/5598/22 від 22.06.2022 року, провадження № 1-кп/753/1291/22, Єдиний реєстр судових рішень, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104863361>

¹²⁷ Вирок Шевченківського районного суду міста Запоріжжя від 17.10.2024 , судове провадження № 1-кп/336/923/2024 / Єдиний реєстр судових рішень, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122967614>.

3. Аналіз судової практики свідчить про непоодинокі випадки винесення вироків у справах про дезертирство у відкритих судових засіданнях за процедурою спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia).

У цьому сенсі показовим є вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 24.03.2025 року у справі № 766/11405/23, яким визнано винуватим уродженця м. Генічеськ Херсонської області, інспектора прикордонної служби, старшого сержанта, у вчиненні дезертирства та призначено покарання у виді одинадцяти років позбавлення волі.

Суд встановив, що обвинувачений ОСОБА_5, будучи військовослужбовцем військової служби за контрактом, проходячи її на посаді інспектора прикордонної служби, 24 лютого 2022 року близько 12 години, в умовах воєнного стану, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, в порушення вимог діючого законодавства, під час передислокації підрозділу прикордонного загону, рухаючись автодорогою М-14 Херсон-Мелітополь маршем у складі автоколонни, з метою ухилитися від військової служби самовільно залишив місце служби – район виконання завдань поблизу смт Нижні Сірогози Генічеського району Херсонської області. Він покинув склад похідної автоколонни на транспортному засобі «ВАЗ-21099» червоного кольору та скрився у напрямку смт Іванівка Генічеського району Херсонської області.

Судом наголошено, що кримінальне провадження здійснювалось за відсутності ОСОБА_5, у зв'язку з його ухиленням від органу досудового розслідування та суду.

Ухвалою слідчого судді Заводського районного суду м. Миколаєва від 31.10.2023 року надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування відносно ОСОБА_5. Під час досудового розслідування повістки про виклик обвинуваченого та повідомлення про підозру публікувалися в засобах масової інформації: у газеті «Урядовий кур'єр», на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора. Згідно із ухвалою Херсонського міського суду Херсонської області від 20.03.2024 року кримінальне провадження відносно ОСОБА_5 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 408 КК України, проведено відповідно до ч. 3 ст. 323 КПК України, в порядку спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia). Повідомлення, виклики та процесуальні документи відносно ОСОБА_5 здійснювались усіма можливими способами, зокрема шляхом оприлюднення їх у газеті «Урядовий кур'єр», офіційному веб-сайті

Офісу Генерального прокурора та Херсонського міського суду Херсонської області, що відповідає встановленим вимогам кримінального процесуального законодавства.

Таким чином, суд вважає, що наявні у справі документи свідчать про відмову ОСОБА_5, яку належним чином повідомлено про проведення відносно нього досудового розслідування та здійснення судового розгляду, від користування своїм правом предстати перед судом та захищати себе безпосередньо в такому суді, а так само свідчить про його намір ухилитися від кримінальної відповідальності.

У своєму рішенні суд посилався на комплекс доказів, серед яких були показання трьох свідків допитаних у судовому засіданні, які показали, що вони разом із обвинуваченим проходили службу у прикордонному загоні в с. Чонгар. 24.02.2022 року. Після того як почалися обстріли військовими РФ, отримали наказ командування на вихід з населеного пункту Чонгар. Зранку цього дня вони востаннє бачили ОСОБА_5. Колона з військовослужбовцями рухалася в бік м. Запоріжжя. Під час зупинки колони вони бачили, як автомобіль, в якому їхав обвинувачений, розвернулася та поїхала в напрямку м. Генічеська. Військові стали телефонувати людям, які перебували в авто, в тому числі й ОСОБА_5, однак ніхто слухавку не брав. Зі слів інших військовослужбовців відомо, що ОСОБА_5 працює у м. Генічеську в так званому «МВД»¹²⁸.

4. Під час призначення покарань у справах про СЗЧ та дезертирство, вчинені до 27.01.2023, суди мали змогу призначити більш м'яке покарання, ніж передбачені санкціями відповідних статей.

До набрання чинності 27.01.2023 р. Закону 2839-IX [Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України № 2839-IX від 13.12.2022р. поточна редакція – Офіц. вид. – Офіційний вісник України, від 07.02.2023 – 2023 р., № 13, стор. 13, стаття 763, код акта 116392/2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2839-20>] діяли норми, які передбачали можливість призначення більш м'якого покарання (ст. 69 КК України) або взагалі звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), зокрема за вчинення кримінальних правопорушень згідно зі статтями 407 – 408 КК України.

¹²⁸ Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 24.03.2025 року у справі № 766/11405/23, судово провадження № 1-кп/336/923/2024 / Єдиний реєстр судових рішень, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126142607>

Аналіз вироків в ракурсі виміру активності судів у призначенні більш м'яких покарань або звільнення від покарання з призначенням випробувальних термінів свідчить про чітку позицію – судді не відносяться формально до розгляду справ про самовільне залишення військових частин та дезертирство, незважаючи на значну масу таких проваджень і тенденцію зростання їх кількості. Кожна справа досліджується ретельно з точки зору обставин, які вплинули на дії та мотивацію військових обвинувачених. Вибір покарання залежить від сукупності обставин в кожній окремій ситуації вчинення цих злочинів. Але це завдання надскладне з огляду на два основних важеля у прийнятті рішення.

Так, з одного боку колегія суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду України у справі № 564/1160/23 від 30 вересня 2024 року, зазначила, що *захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Водночас в умовах збройної агресії з боку іншої держави, захист Вітчизни набуває особливого значення, а тому покарання за дезертирство в умовах воєнного стану повинно досягати такої мети, яка зможе запобігти вчиненню нових кримінальних правопорушень як обвинуваченим, так і іншими особами*¹²⁹.

З іншого боку, голова Верховного Суду України Станіслав Кравченко звертає увагу на те, що «ще на початку війни на той час керівник Військової служби правопорядку генерал Гуцол звертав увагу на те, що з чотирьох осіб, які відмовляються виконувати наказ чи залишають бойові позиції, буквально відразу троє готові повернутися до лав війська. Ми говоримо про людський фактор: почуття страху природне, тому на це треба зважати».

На думку голови Верховного Суду, потрібно чітко визначати межі: чи буде більше користі від того, що ми формально поставимося і суд ухвалить людині вирок, або ж ця людина може принести користь державі на свободі. У прокурора є право на угоду, зокрема, та право відмовитися від обвинувачення в певних випадках.

Він нагадує, що законодавець вже під час війни посилив кримінальну відповідальність за ст. 403 КК (невиконання наказу) та ст. 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби), а також обмежив судову дискрецію під час призначення покарання, тобто заборонив судам призначати покарання більш м'яке, ніж передбачено

¹²⁹ Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 564/1160/23 від 30 вересня 2024 року, провадження № 51-3824км24. Єдиний реєстр судових рішень, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122118254>.

законом, та звільняти від відбування покарання з випробуванням (умовне покарання)¹³⁰.

5. Щодо звільнення від відбування покарання осіб, які під час дії воєнного стану вперше самовільно залишили військову частину або місце служби чи вчинили дезертирство.

У вересні 2024 року Верховна Рада України декриміналізувала СЗЧ та дезертирство для осіб, які вчинили такі дії вперше¹³¹.

Відповідно до ч. 5 статті 401 (Поняття військового правопорушення) тепер особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби.

Це нововведення – значний крок уперед, адже тепер головне завдання правоохоронної системи – не покарати, а законно повернути у стрій військовослужбовців, які вперше допустились помилки.

На цей час суди дуже активно застосовують чимало ухвал про скасування вироків та звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців на підставі ч. 5 ст. 401 КК України (з умовою продовження військової служби).

Однак суд приймає рішення про звільнення тільки після розгляду клопотання обвинуваченого, яке має бути підкріплене письмовою згодою командира. Але навіть за наявності перелічених складових звільнення залишається факультативним, тобто суд може відмовити в його застосуванні, якщо вважатиме, що немає достатніх підстав для звільнення від кримінальної відповідальності.

¹³⁰ Голова Верховного Суду: до злочинів СЗЧ не має бути формального підходу / ред. Геронтьєва Оксана, матеріали інтерв'ю голови Верховного Суду Станіслава Кравченка інформаційному агентству «Інтерфакс-Україна», публ. від 17.07.2024 р. офіційний сайт Судова влада України URL: <https://court.gov.ua/press/interview/1638110/>.

¹³¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон України № 3902-IX від 20.08.2024р. поточна редакція – Офіц. вид. – *Офіційний вісник України*, від 27.09.2024 – 2024 р., № 83, стаття 4896, код акта 126913/2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20/>

3. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА, ЯКА РЕГУЛЮЄ ВИКОНАННЯ ВІЙСЬКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ ТА ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ (ПЕРЕЛІК)

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
3. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
4. Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: Указ Положення від 07.11.2001 № 1053/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053/2001#Text>.
5. Положення про проходження військової служби (навчання) курсантами вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти) Служби безпеки України від 09.10.2019 № 739/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739/2019#Text>.
6. Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України. Наказ СБУ від 14.10.2008 № 772. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1323-08#Text>.
7. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
8. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>
9. Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
10. Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Форма типового документа, Перелік від 28.12.2000 № 1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-%D0%BF#Text>.
11. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
12. Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України Міноборони України : Наказ, Положення, Форма типового документа [...] від 03.07.2013 № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-13#Text>.
13. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України. Указ Президента України від 10.12.2008. № 1153/2008. . <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>.

14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
15. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
16. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12.02.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19>.
17. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.
18. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України; Статут, Положення, Перелік, Порядок, Форма типового документа, Зразок, Записка, Опис, Правила, Вимоги від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
19. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12>.
20. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
21. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>.
22. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>.
23. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#n51>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байда А., Склезь О. Основні проблеми кваліфікації злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. *Молодий вчений. Одеса*, 2019. № 4 (68). С. 112-116.
2. Богущкий П. П. Особливості військово-правових відносин. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* 2006. Вип. 29. С. 67–72.
3. Бодаєвський В. П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. № 2. С. 180-186.
4. Бондаренко С. Ю., Вітомський Ю. Л. (2021). Психологічна теорія як онтологія походження держави, чи спроба вгамувати економічний детермінізм. *In The X International Science Conference «Science foundations of modern science and practice»* (pp. 200-210).
5. Боровик А. В. Загальні аспекти кримінально-правової характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби. *Право та державне управління*. 2024 р., № 4. С. 106-112.
6. Бородін І, Пасіка С. Правовий статус військовослужбовців в Україні. *European Political and Law Discourse*, Vol. 4, Issue 1, 2017. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-1/29.pdf>.
7. Брич Л. П. Співвідношення складів військових злочинів зі складами злочинів, що мають тотожні з ними ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 323–334.
8. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: моногр. / Л. П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
9. Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2002. 21 с.
10. Вартилецька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 191–206.
11. Військові злочини: коментар законодавства / Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. ; відп. ред. : М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : Видавництво А.С.К., 2003. 272 с.
12. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 308–317.
13. Войтюк Т. Р. Відмова від несення обов'язків військової служби

(стаття 409 Кримінального кодексу України): окремі проблеми застосування. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*. 2019. № 8. С. 152-162.

14. Гришук В. К., Сенько. М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби [Текст] : монографія / Л. : Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2007. 308 с.

15. Гученко К. В. Поняття воєнний стан та бойова обстановка як кваліфікуючі ознаки складу злочину дезертирство: значення для кримінальної відповідальності. *DICTUM FACTUM*. 2023. № 2(14). С. 166-172.

16. Демидова Л. М. Кримінально-правова оцінка умов воєнного стану та періоду збройного конфлікту при кваліфікації державної зради. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 79–88.

17. Дмитренко Н. А. Дезертирство: кримінально-правовий аналіз і проблеми кваліфікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2019. Вип. 40. С. 136-138. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2019_40_33

18. Загине́й-Заболотенко З. А. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (статті 407 та 408 Кримінального кодексу України): основні правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12/2023. С. 339-342.

19. Замахін А. Л. Самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2023. С. 462-464. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/112.pdf (дата звернення: 02.11.24).

20. Інструкція про організацію виконання Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України. Наказ СБУ від 14.10.2008 № 772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1323-08#Text> (дата звернення: 22.04.2025 р.).

21. Кавунська А. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеса, 2023. 261 с.

22. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : КНТ, 2006. 232 с.

23. Карпенко М. І., Чередник В. М. Історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів. *Юридична наука*. 2011. № 4-5. С. 141–149.

24. Карпенко М. Кваліфікації окремих військових злочинів, учинених за сукупністю злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 277-281. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2018_12_53.

25. Карпенко М.І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики [Текст] : монографія / М. І. Карпенко ; Нац. акад. упр. Київ :

Національна академія управління, 2019. 457 с.

26. Касько Т. Ю. Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України; НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Вип. 74. С. 412-418.*

27. Касько Т. Ю. Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби. *Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 412–418. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdr_2014_74_64.*

28. Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. *Університетські наукові записки. 2005. № 3 (15). С. 107–110.*

29. Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство. № 2. 2024. С. 579-584.*

30. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/>

31. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник. У 2 т. Т. 2 / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. 780 с.

32. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник для студ. вищих навч. закл. / М. І. Бажанов [та ін.] ; ред. М. І. Бажанов [та ін.] ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. К. : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2002. 415 с.

33. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

34. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

35. Ленда О. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби: доктринальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник ДДУВС. 2022. С. 593-597.*

36. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: моногр. / О. К. Марін. Київ: Атіка, 2003. 224 с.

37. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., перероб. та доп. Київ : Юрид. думка, 2012. 1316 с.

38. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина [Текст] : курс лекцій / В. О. Навроцький. Київ : Знання, КОО, 2000. 771 с.

39. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Авт. колектив: Александров Ю. В., Андрушко П. П., Антипов В. І., Клименко В. А., Матишевський П. С., Фесенко Є. В., Шапченко С. Д., Яценко С. С.]; Відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл.,

доповн. Київ: А.С.К., 2002. 968 с.

40. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., перероб. та допов. Київ: Юридична думка, 2010. 1288 с.

41. Ободовський О. В. Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика: монографія. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2023. 651 с.

42. Ониськів А. М. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. Науковий часопис *Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 185–195.

43. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. ун-т права НАН України; Ін-т держави і права ім. В. В. Корецького НАН України. Київ, 2017. 268 с.

44. Ониськів А. Співвідношення складів злочинів проти порядку проходження військової служби з іншими складами злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 72–78. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2016_4_13/

45. Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 511–515.

46. Панов М. І., Касинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). Харків: «Харків юридичний», 2006. 172 с.

47. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность : монограф. Харьков : Вища шк., 1982. 160 с.

48. Піскун Т. Ю. Кримінально-правова оцінка дезертирства. *Правова держава*. 2013. № 16. С. 164-169. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2013_16_28.

49. Положення про проходження військової служби (навчання) курсантами вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти) Служби безпеки України. Указ Президента України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739/2019#Text>.

50. Положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: Указ Президента України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053/2001#Text>.

51. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10.12.2008. № 1153/2008. . <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>.

52. Постанова Верховного Суду від 20.04.2023 у справі № 748/1376/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428143>.

53. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від

25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

54. Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України Міноборони України : Наказ, Положення, Форма типового документа [...] від 03.07.2013 № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-13#Text>.

55. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

56. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.

57. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>.

58. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12>.

59. Про оборону України: Закон України 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

60. Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Форма типового документа, Перелік від 28.12.2000 № 1919. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-%D0%BF#Text>.

61. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>.

62. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#n51>.

63. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України; Статут, Положення, Перелік, Порядок, Форма типового документа, Зразок, Записка, Опис, Правила, Вимоги від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.

64. Рева А. О. Особливості визначення суб'єкта дезертирства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 217–219.

65. Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / М. М. Сенько. К., 2005. 40 с.

66. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. 217 с.

67. Ткаченко П. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх*

справ. 2023. № 1 (122). С. 436-446.

68. Ткаченко П.І. Кримінально-правова характеристика заздалегідь обдуманого умислу самовільного залишення військової частини або місця служби. *IV International Scientific and Practical Conference "Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences"*. 2022. С. 56–58.

69. Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 201 с.

70. Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 156 с.

71. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 225 с.

72. Хавронюк М.І. Військові злочини: коментар законодавства / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник; відп. ред. М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ : СК, 2003. 272 с.

73. Шкуропацький О. І. До питання актуальності надання військовим частинам статусу юридичної особи. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 237–246.

74. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6–21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920.

Наукове видання

КВАЛІФІКАЦІЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ
ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ ТА ДЕЗЕРТИРСТВА:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ

Методичні рекомендації

Колектив авторів

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Коректор *М. С. Касян*

Підп. до друку 30.05.2025. Формат 60×84/16. Друк – цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 3,84. Обл.-вид. арк. 4,13.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018